

KUR'ÂN'DA "ÂMENE" FİİLİ VE MÜŞTAKLARINA DAİR DİLBİLİMSEL TEFSİR YÖNÜNDE BİR İNCELEME*

Dr. Öğr. Üyesi Ali BULUT**

Öz

Bu çalışmada, "أَمَنَ/Âmene" fiili ve müştaklarının geçtiği bazı âyetlerin dilbilimsel tefsir yönünden incelenmesi amaçlanmıştır. Kur'ân'da harf-i cersiz olarak ya da "lâm" ve "ba" harf-i cerleriyle birlikte gelebilen bu fiil, toplam sekiz yüz on iki yerdedir. Bu sayı, fiilin Kur'ân'da ne denli kapsamlı kullanıma sahip olduğu konusunda açık bir fikir vermektedir. Diğer taraftan, fiilin geçtiği bazı âyetlerde aynı kökten müştak birden fazla kelimenin yer alması, fiilin lâzım/geçişsiz veya müteaddî/geçişli olarak kullanımı, aynı âyette iki harf-i cerle birlikte yer alması, harf-i cerli/harf-i cersiz içerdiği anlamlar gibi birtakım özellikler de dikkat çekmektedir. Öyle ki bu fiilin yer aldığı bir âyet (Âl-i 'İmrân 3/73), bazı klasik tefsir kaynaklarında cümle yapısı ve benzeri hususlar itibarıyla "tefsiri en zor" âyetler kategorisinde görülmüştür. İşte bu makalede yukarıda sayılan özellikler çerçevesinde "Âmene" fiili ve müştaklarının geçtiği dokuz âyet irdelenmiş; konuya ilişkin tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İmân, İnanç, Mü'min, Güven, Tasdik, İkrâr, Tazmîn.

AN INVESTIGATION ON "ÂMENE" VERB AND ITS ROOTS IN THE QUR'ÂN IN TERMS OF LINGUISTIC TAFSİR

Abstract

In this paper, it is aimed to examine some verses that include "أَمَنَ/Âmene" verb and its roots in terms of linguistic tafsir. In the Qur'ân, this verb, which can come without preposition phrase or with the preposition phrase "lâm" and "bâ", occurs in eight hundred and twelve verses. This number gives a clear idea of the extensive use of verb in the Qur'ân. On the other hand, in some verses that used verb, some features draw attention. Such as the use of more than one word derived from the same root, the use of the verb as lâzım/intransitive or mute'addî/transitively, taking place in same verse with two preposition phrases, the meanings its verb with/without preposition phrase. There is verse (Âl-i 'İmrân 3/73) even in the Qur'ân is described "It is most difficult to interpret" in some classical tafsir sources as word and sentence structure etc. In this article, in the framework of features indicated above, nine verses that included verb and its derivatives are examined; issues about verses are pointed out.

Key Words: Belief, al-Mu'min, Faith, Assent, Verbal Confession, Contain.

- * Bu makale, *Kur'ân'da Emânet Kavramı* adlı yüksek lisans tezimizden (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2002) üretilmiştir.
- ** Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. alibulut@sdu.edu.tr.

I- Giriş

Kur'an'da "أ-م-ن/E-M-N" kökünden müştak kelimeler sekiz yüz yetmiş dokuz yerde geçer.¹ Bunlar içinde "أمن" fiili ve muzarileri yirmi, "الأمانة" kelimesi farklı ifade şekilleriyle altı, "أمن" fiilinin müştakları sekiz yüz on iki, bunların dışındaki kelimeler ise kırk bir yeredir. Sayısal olarak ifade ettiğimiz bu kelimeleri -ma'rife-nekra veya tekil-çoğul gibi farklı formlarıyla gelebilen- fiiller ve isimler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1. Fiiller: "أمن/Emine", "اتَّمتن/İ'temene", "أمن/Âmene".

2. İsimler: "أمن/Âmin", "المؤمن/el-Mu'min", "مأمون/Me'mûn", "الأمين/el-Emîn", "الأمن/el-Emn", "أمنة/Emene", "الأمانة/el-Emâne" ve "الإيمان/el-İmân".²

Daha önce yaptığımız bir çalışmada Kur'an'ın doğru anlaşılması hususunda önemli bir metot olan semantik metodu³ esas alarak "أ-م-ن/E-M-N" kökü ve müştaklarını incelemiş idik. Arapça klasik sözlüklerin barındırdığı aynı kökten müştak çok sayıda kelimeyi ele almış⁴ ve bunların "Bir kişiye ya da bir varlığa gönül huzuruyla güvenmek" şeklinde kök mânâsının bulunduğunu tespit etmiş idik.⁵ Çalışmanın önemli neticeleri arasında; bu kök mânânın Kur'an'daki kelimelerde de mündemiç olması, bahse konu kelimelerin Kur'an bütünlüğü içinde esas anlamlarını muhafaza etmesi ve aynı anlam etrafında bir semantik alan oluşturması gibi hususlar yer almış idi.

Bu çalışmamızda ise "أمن/Âmene" fiilinin geçtiği bazı âyetleri, içerdiği anlamları yönüyle incelemeye çalışacağız. Bunun için de Arapça klasik sözlüklere ve özellikle tefsîr kaynaklarına müracaat edeceğiz. İncelemeye sülâsı aslı olan "أمن/Emine" fiilinin yer aldığı âyetlerden başlayabiliriz.

II- Kur'an'da "أمن/Emine" Fiili

Sözlükte bu fiil, *kalbin rahat ve huzurlu olması* (سَكُونُ الْقَلْبِ),⁶ *kişinin iç huzura sahip bulunması* (طُمَأْنِينَةُ النَّفْسِ) ve *korkunun gitmesi* (زَوَالُ الْخَوْفِ)⁷

¹ Bakınız: 'Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1408/1988, ss. 81-93.

² Kur'an'da geçen bu kelimelere dair bakınız: Bulut, Ali, *Kur'an'da Emânet Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2002, ss. 27-42.

³ Semantik metot hakkında geniş bilgi için bakınız: Gezgin, Ali Galip, *Tefsîrde Semantik Metod*, Rağbet Yayınları, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş İkinci Basım, İstanbul 2015, s. 390 ve devamı.

⁴ Başlıca fiil ve isimleri şöyle sıralayabiliriz. 1. Fiiller: "أمن/Emine-يَأْمَنُ/Ye'menu" (dördüncü bâbtan), "أمن/Emune-يَأْمُنُ/Ye'munu" (beşinci bâbtan), "أمن/Âmene" (if'âl bâbından), "أمن/Emmene" (tef'îl bâbından), "اتَّمتن/İ'temene" (ifti'âl bâbından), "استأمن/İste'mene" (istif'âl bâbından). 2. İsimler: "الأمن/el-Emn", "أمنة/el-Emene", "الأمين/el-Emîn", "أمنة/el-Emâne", "الإيمان/el-İmân", "المؤمن/el-Mu'min", "أمن/Emân", "أمن/Âmenu", "أمن/Âmin" ve "المؤمن/el-Emûn". Söz konusu fiil ve isimlerin ayrıntılı incelemesi için bakınız: Bulut, *Kur'an'da Emânet Kavramı*, ss. 14-25.

⁵ Nitekim bu esas anlamın genellikle "أ-م-ن/E-M-N" kökünün bütün müştaklarındaki varlığına ilişkin şu tablo oldukça dikkat çekicidir: "Emîn: Kendisine güvenen ve kendisine güven duyulan kişi. Me'mûn: Kendisine güvenilen kişi. Emân: Kişinin güven içinde ve güvence altında olması durumu. Emûn: Güçlü-kuvvetli bedeniyle ve kusursuz yürüyüşüyle kendisine ve sahibine güven veren deve. Me'men: İçinde her türlü güvencenin sağlandığı, emniyetli ve güvenli yer. İmân: Bir kişiyi söylediği sözde güven duygusu içinde tasdik etmek; Allâh'a güven duygusuyla gönülden imân etmek, güven ve güvence vermek. Mü'min: Bir şeye gönül huzuru ve güven duygusu içinde inanan, Allâh'a güven duygusuyla gönülden imân eden, başkasına güven veren kişi. el-Mü'min: Güven kaynağı. Te'mîn: Herhangi bir konuda bir kişiye güvence vermek." Bulut, *Kur'an'da Emânet Kavramı*, s. 43.

⁶ İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, (Tahkik: 'Abdusselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Cil, Beyrut 1392/1972, c. I, s. 133.

⁷ er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, (Tahkik: M. Seyyid Kılânî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tarihsiz, s. 25; ez-Zebîdî, Muhibbuddîn Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-*

anlamalarını muhtevindir. Yine *bir şeyden korku ve endişe duymamak*⁸ ve *bir kişiye inanmak ve güvenmek*⁹ mânâlarına gelmektedir. Masdarı “الْأَمْنُ/el-Emn”dir; maddî ve manevî bir güven halini ifade etmektedir.¹⁰

“أَمِنَ” fiili ve muzarilerinin geçtiği âyetlerde, genel olarak “*herhangi bir tehlike ve huzursuzluğa karşı güven içinde bulunmak, emin olmak*” anlamları öne çıkmaktadır. Bu fiilin geçtiği bir kısım âyetlerde; hac ibadetinin gereği yerine getirilirken *güvende olma hâli* (فَادَا أَمِنْتُمْ)¹¹ ve mü’min fertlerce namazın kılınına dair savaş gibi tehlikeli hallerde *güvenli duruma ulaşılması* (فَادَا أَمِنْتُمْ)¹² konu edilmektedir. Yine bir kısım âyetlerde; inkârcı ve günahkâr bir insan/toplum hakkında işledikleri kötülükleri, günahları ve inkârları sebebiyle düçar olacakları acı sonlarına dair “أَفَأَمِنَ-أَوْ أَمِنَ/ Emin midir?”, “أَفَأَمِنُوا/ Emin midirler?”, “أَفَأَمِنْتُمْ-أَفَأَمِنْتُمْ/ Emin misiniz?” gibi bu fiilin geçtiği soru üslubuyla uyarılar yapılmaktadır. Uyarılara göre inkârcı ve günahkâr insanlar, geceleyin uyurlarken ya da kuşluk vakti eğlenirken Allah’ın azabının gelmesinden, kıyâmet saatinin bir anda gelip çatmasından, âhirette bilemeyecekleri bir yerden azabın ulaşmasından, Allah’ın kendilerini yere geçirmesinden, gezip dolaşıyorlarken, korku içindeyken yakalayivermesinden, taşlar savuran kasırga göndermesinden veya tekrar denize döndürüp kasıp kavuran bir fırtına yollayarak boğmasından asla emin olamayacaklardır.¹³

“أَمِنَ” fiiliyle fertler ve toplumlar arasındaki güven de konu edilmektedir. Bir âyette münafıkların mü’minlere karşı gösterdikleri tavır ve davranışlar içinde onlardan ve kendi toplumlarından emin olmaya ve onlara güven duymaya yönelik bir istekten söz edilmektedir: “سَتَجِدُونَ آخِرِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ /Başka birtakım insanlar da bulacaksınız ki, hem sizden hem de kendi toplumlarından emin olmak isterler...”¹⁴

Bu fiil, *güven duyma* anlamına ilişkin şu âyette geçmektedir:

“فَإِنْ آمَنَ بِبَعْضِكُمْ بَعْضًا فَلَْيُوَدِّ الَّذِي آوْتُمْنَ أَمَانَتَهُ /Ancak birbirinize güveniyorsanız, kendisine güven duyulan, buna uygun davranarak üzerindeki emâneti ödesin.”¹⁵ Âyette “أَمِنَ” fiili, *emin ve güvenilir olmak* anlamındaki¹⁶ “الْأَمْنُ” fiili ve *emânet* (أَمَانَتُهُ) kelimesi birlikte geçmekte, borç ilişkisinde alacaklı ile borçlu arasındaki *birbirine güvenme* durumu mevzu edilmektedir.¹⁷

⁸ ‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs, (Tahkik: ‘Alî Şîrî), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1414/1994, c. XVIII s. 23.

⁹ el-Ferâhidî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, (Tahkik: Mehdi el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Samrâî), Muessesetu’l-Âlemi li’l-Matbûât, Beyrut 1408/1988, c. VIII, s. 388; el-Ezherî, Ebû Mansûr, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu’l-Luğa*, Kahire 1967, c. XV, s. 511; İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru’l-Fikr, Üçüncü Baskı, Beyrut 1414/1994, c. XIII, s. 21; Âsım Efendi, Mütercim Ebu’l-Kemâl Ahmed, *Kâmûs Tercemesi*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305, c. IV, s. 548.

¹⁰ ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd, *Esâsu’l-Belâğa*, Dâru’l-Fikr, Üçüncü Baskı, Mısır 1985, c. I, s. 20; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XVIII, s. 24.

¹¹ “الْأَمْنُ/el-Emn” kelimesi şu beş âyettedir: Bakara 2/125; Nisâ’ 4/83; En’âm 6/81, 82; Nûr 24/55.

¹² Bakara 2/196.

¹³ Bakara 2/239.

¹⁴ Bakınız: A’râf 7/97-99; Yûsuf 12/107; Nahl 16/45-47; İsrâ 17/68-69; Mülk 67/16-17.

¹⁵ Nisâ’ 4/91.

¹⁶ Bakara 2/283.

¹⁷ el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, c. VIII, s. 389; el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-‘Arabîyye*, (Tahkik: Ahmed ‘Abdulğafûr ‘Attâr), Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyin, Beyrut 1990, c. V, s. 2072; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, c. XIII, s. 22; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XVIII, s. 24.

¹⁸ Bakınız: el-Kurtubî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kâtibi’l-‘Arabîyye, Üçüncü Baskı, Kahire 1387/1967, c. III, s. 414; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Matbaai Ebi’z-Ziya, İstanbul 1935, c. I, s. 988.

“أَمِنَ” fiilinin içerdiği *güven* anlamına ilişkin Hz. Yûsuf’la ilgili kıssadaki şu âyet oldukça dikkat çekicidir:

“قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ”
*Dediler ki: ‘Ey babamız! Yûsuf hakkında neden bize güvenmiyorsun? Oysaki biz onun hep iyiliğini isteyenleriz.’*¹⁸

Âyetteki “لَا تَأْمَنَّا”¹⁹ kelimesi, Hz. Yûsuf’un kardeşleri ile babaları arasında yaşanan bir güven problemini anlatmaktadır. Nitekim aynı durum, sûredeki kıssanın devamında söz konusu fiilin iki defa geçtiği şu âyette de açıkça ortaya konulmaktadır:

“قَالَ هَلْ أَمْنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمْنُتُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِن قَبْلُ فَاللَّهُ خَبِيرٌ حَافِظٌ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ”
*(Yakûb) dedi ki: ‘Daha önce kardeşi için size güvendiğim gibi onun için de size güveneyim, öyle mi? En iyi koruyan Allah’tır ve O, merhametlilerin en merhametlisidir!’*²⁰

Dolayısıyla âyetlerde “أَمِنَ” fiilinin, sözlük mânâsını içeren ve *maddî ve manevî bir güven* halini anlatan çeşitli kullanımlarının yer aldığı görülmektedir.

III- Kur’ân’da “أَمِنَ/Âmene” Fiiline Genel Bir Bakış

“أَمِنَ/Âmene” fiili (masdarı: îmân), sözlük anlamı itibariyle *bir kimseyi söylediği sözde tasdik etmek ve doğrulamak* demektir.²¹ Türkçede *inanmak* şeklinde de tabir olunmaktadır.²² Dilbilimciler *îmânın tasdik* mânâsına geldiğinde ittifak etmişlerdir.²³ Harf-i cersiz olarak ya da “ل/âm”, “ب/ba” ve “م/min” harf-i cerleriyle de kullanılabilen bu fiil, genel olarak şu anlamları içermektedir: *Bir*

¹⁸ Yûsuf 12/11.

¹⁹ “لَا تَأْمَنَّا” kelimesi, İmâm Âsım kırâati Hafs rivâyetine göre işmâm ile okunmaktadır. “لَا تَأْمَنَّا” kelimesinin aslında birincisi ötürelî olan iki nûn harfinin bulunması sebebiyle, birinci nûn harfinin ötre hareketi belirtilir. Ebû Ca’fer, nûn harfini cezimle diğer imâmlar işmâm ile okumuşlardır. Kelime ve okunuşu hakkında bakınız: ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm, *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbuh*, (Şerh ve Tahkîk: ‘Abdulcelîl ‘Abduh Şelebî), ‘Âlemu’l-Kutub, Birinci Baskı, Beyrut 1408/1988, c. I, s. 94, 95; Ebû ‘Alî el-Fârîsî, *el-Hucce fi ‘İleli’l-Kırâati’s-Sebi’*, (Tahkîk: ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd, ‘Alî Muhammed Mu’avvad), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1428/2007, c. I, s. 263, 264; el-Kurtubî, *el-Câmi’*, c. IX, s. 138, İbnu’l-Cezerî, Ebu’l-Hayr, Şemsuddîn, Muhammed, *Şerhu Tayyibeti’n-Neşr fi’l-Kırâat*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, İkinci Baskı, Beyrut 1420/2000, s. 66.

²⁰ Yûsuf 12/64.

²¹ el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, c. VIII, s. 389; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, c. XV, s. 513; es-Sâhib, İsmâil b. ‘Abbâd, *el-Muhît fi’l-Luğa*, (Tahkîk: Muhammed Hasan Âli Yâsin), Birinci Baskı, Beyrut 1414/1994, c. X, s. 413, 414; el-Cevherî, *es-Sihâh*, c. V, s. 2071; İbn Fârîs, *Mekâyis*, c. I, s. 135; İbn Sîde, Ebu’l-Huseyn ‘Alî el-Endelûsî, *el-Muhassas*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut tarihsiz, c. XIII, s. 83; ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-Belâğa*, c. I, s. 20; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, c. XIII, s. 23; el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Muessesetu’r-Risâle, Sekizinci Baskı, Beyrut 1426/2005, s. 1176; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XVIII, s. 24; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, c. IV, s. 549.

²² Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, c. IV, s. 549. İnancın, Türkmen Türkçesinde karşılığı “*inam*”dır (Komisyon, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (Kılavuz Kitap), Kültür Bakanlığı Yayınları, Kaynak Eserler Dizisi/54, Ankara 1991, c. I, s. 389). Nitekim bu tabir halen Anadolu’da “*inam etmek*” şeklinde kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Türkçede *îmân etmek*, *eman vermek*, *temin etmek*, *teminat vermek*, *emniyet içinde bulunmak*, *mü’min olmak*, *emin olmak*, *emniyetsizlik* ve *emânet* gibi Arapçadan gelen aynı kökten müştak pek çok kelime ve deyim bulunmaktadır.

²³ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, c. XV, s. 513; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, c. XIII, s. 23; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XVIII, s. 24.

*kişinin sözüne inanmak ve sözünü tasdik etmek,*²⁴ *emniyet ve güven içinde olmak,*²⁵ *birine güvenmek,*²⁶ *güvence vermek, emniyet ve güvence ulaştırmak,*²⁷ *gönülden boyun eğmek,*²⁸ *bir şeyi ikrâr ve itirâf etmek,*²⁹ *îmân etmek ve İslâm'ı kabul etmek.*³⁰ Dolayısıyla fiilin hem lâzım/geçişsiz hem de müteaddî/geçişli kullanımları söz konusudur.³¹ Fiildeki hemzenin, -aslı olan sülâsîsine (أَمِنَ) göre-sayruret ve mutâvaat için geldiği de belirtilmiştir.³² “أَمِنَ/Âmene” fiili hakkında kaynaklarda, harf-i cersiz müteaddî olup olmadığı veya aldığı lâm ve ba harf-i cerleriyle mânâsının değişip değişmediği, harf-i cerlerin tazmîn³³ anlamını ifade edip etmediği gibi çeşitli meseleler tartışılmıştır. Konuya dair şu bilgileri zikredebiliriz:

Fiil, ba harfi ceriyle geldiğinde *tasdik* (صَدَّقَ) ve *itirâf* (اعْتَرَفَ) anlamlarını tazmîn etmekte; lâm harf-i ceriyle ise zımnî ba ile müteaddî anlamını içermektedir.³⁴ İmân, ba harfi ceriyle bazen tazmîn anlamı dışında *güvenmek* (الثِّقَةُ) mânâsına da gelmektedir.³⁵

İşte bu tür bilgileri ilgili âyetlerin izahlarında bulmak mümkündür ki bunlara yeri geldikçe değinmeye çalışacağız.

“أَمِنَ/Âmene” fiilinin geçtiği âyetlere ilişkin; anlamları, cümle bütünlüğü içindeki konumu, aynı kökten müştak ya da zıddı olan kelimelerle birlikte veya birden fazla yer alması gibi çeşitli özellikler dikkat çekmektedir. Bu çerçevede tespit edebildiğimiz birkaç hususu şöylece zikredebiliriz:

-Kur’ân’da fiil, hem harf-i cersiz/yalın halde³⁶ hem de harf-i cerli (lâm ve ba) geçmektedir. Fiilin lâm harf-i ceriyle geçtiği bazı âyetler şunlardır:

²⁴ el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, c. VIII, s. 388; İbn Fâris, *Mekâyis*, c. I, s. 135; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, c. XV, s. 514; el-Cevherî, *es-Sihâh*, c. V, s. 2071; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. XIII, s. 23.

²⁵ er-Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 26; Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevî, *el-Kulliyât*, (Tahkik: Adnan Dervîş-Muhammed el-Mısrî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1413/1993, s. 212.

²⁶ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, c. XV, s. 516; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. XIII, s. 21; Âsım Efendî, *Kâmûs Tercemesi*, c. IV, s. 549.

²⁷ er-Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 26; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. XIII, s. 21; Âsım Efendî, *Kâmûs Tercemesi*, c. IV, s. 549.

²⁸ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1176; Âsım Efendî, *Kâmûs Tercemesi*, c. IV, s. 549.

²⁹ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, c. XVIII, s. 24.

³⁰ er-Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 26; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. XIII, s. 21, 23; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1176; Âsım Efendî, *Kâmûs Tercemesi*, c. IV, s. 549.

³¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. XIII, s. 21; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, c. XVIII, s. 24.

³² Ebû 'Alî el-Fârisî, *el-Hucce*, c. I, s. 270-271; es-Semîn el-Halebî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed, *ed-Durru'l-Masûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, (Tahkik: Ahmed Muhammed el-Harrât), Dâru'l-Kalem, Dimaşk tarihsiz, c. I, s. 91, 92. Ayrıca aslının hemzeli olması bakımından; “يُؤْمِنُونَ” kelimesindeki hemze ve kırâatıyla ilgili geniş bilgi için bakınız: Ebû 'Alî el-Fârisî, *el-Hucce*, c. I, s. 264-267; es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, c. I, s. 92.

³³ Tazmîn, bazı nahivcilere göre harf-i cerin fiile mânâ kazandırmasına denir. Buna göre harf-i cer, fiile mânâ kazandırır ve mânâ bakımından mef'ûle değil fâile tesir eder. Bilgi için bakınız: Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv Edatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, On Sekizinci Baskı, İstanbul 2015, s. 386.

³⁴ İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed 'Abdülhakk, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Tahkik: 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1422, c. I, s. 84; es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn*, c. I, s. 92.

³⁵ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, c. XVIII, s. 24.

³⁶ “لَا يُؤْمِنُونَ/îmân edenler!”, “يُؤْمِنُونَ/îmân edenler!”, “لَا يُؤْمِنُونَ/îmân edenler!”, “لَا يُؤْمِنُونَ/îmân etmezler” gibi ifadelerle bu fiilin herhangi bir harfi cer almaksızın yalın halde geldiği çok sayıda âyet bulunmaktadır.

“وَإِذْ قُلْنَا يَا مُوسَىٰ إِنَّ نُؤْمِنُ بِكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً”
görmedikçe sana inanmayız demiştiniz.”³⁷

“فَلَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ”
inanmayacağız.”³⁸

“وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ”
inanmazsın.”³⁹ Bu son âyetteki “mü’min” ifadesinin “tasdik eden/musaddik” anlamına gelmediği de belirtilmiştir. Buna göre bir peygamberin doğru sözlüleri yalanlaması asla söz konusu olamayacağından; buradaki mânâ her ne kadar Yakûb peygamber nezdinde gerçekte sâdıklardan iseler de onun Yûsuf peygambere olan derin muhabbeti ve endişesinden dolayı ve yalan söyledikleri hususundaki duyduğu kuşku sebebiyle onlara güvенеcek değildir, anlamındadır.⁴⁰

“قَالُوا أَنْتُمْ لَكُمْ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ”
Dediler ki: ‘Biz sana mı inanacağız? Sana o bayağı kimseler uymaktadır.’”⁴¹

“وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاغْتَرِلُون”
Bana inanmadınızsa benden uzak durun.”⁴²

Fiilin ba harf-i ceriyle geçtiği çok sayıdaki âyetten şunları zikredebiliriz:
“أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ”
Peygamber ve mü’minler Rabbinden ona ne indirildi ise imân ettiler. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine imân ettiler.”⁴³

“فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبَعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ”
Allah’a ve Resûlü’ne imân edin; Allah’a ve onun sözlerine inanan o ümmî Peygamber’e imân edip uyun ki, doğruya ulaşabilesiniz.”⁴⁴

“إِنِّي آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمِعُون”
Ben Rabbinize imân ettim, beni dinleyin.”⁴⁵

“فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا”
Eğer onlar böyle sizin imân ettiğiniz gibi imân ederlerse kesinlikle doğru yolu bulmuş olurlar.”⁴⁶

“فَلَنْ هُوَ الرَّحْمَنُ أَمَّنًا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا”
De ki: ‘O, Rahmân’dır; işte biz O’na imân ettik ve sadece O’na tevekkül ettik.’”⁴⁷

³⁷ Bakara 2/55.

³⁸ Tevbe 9/94.

³⁹ Yûsuf 12/17. Bu âyetin misal verildiği bazı kaynaklar için bakınız: el-Ferâhîdî, *Kitâbu l-‘Ayn*, c. VIII, s. 389; Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Musennâ, *Mecâzu l-Kur’ân*, (Tahkik: M. Fuad Sezgin), Mektebetu l-Hancî, Kahire 1381, c. I, s. 303; ez-Zeccâc, *Me’âni l-Kur’ân ve l-râbuḥ*, c. III, s. 96; İbn Fâris, *Mekâyis*, c. I, s. 135; İbn Manzûr, *Lisânu l-‘Arab*, c. XIII, s. 23. Bu tür kullanımın geçtiği başka bir âyet için bakınız: Mü’minûn 23/38.

⁴⁰ Ebû ‘Alî el-Fârisî, *el-Hucce*, c. I, s. 275.

⁴¹ Şu‘arâ 26/111.

⁴² Duhân,44/21. Ayrıca Bakara 2/75; Âl-i ‘İmrân 3/73, 183; A’râf 7/132, 134; Yûnus 10/78, 83; Hûd 11/53; İsrâ 17/90, 93; Tâhâ 20/71; Mü’minûn 23/47; Şu‘arâ 26/49; Ankebût 29/26.

⁴³ Bakara 2/285.

⁴⁴ A’râf 7/158.

⁴⁵ Yâsîn 36/25.

⁴⁶ Bakara 2/137.

⁴⁷ Mûlk 67/29.

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا”⁴⁸ hitabı seksen dokuz âyette yer almaktadır.⁴⁹ Bunun yanı sıra “îmân eden kullar” için iki⁵⁰ ve “يَا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ”⁵¹ ifadesiyle de bir başka hitap bulunmaktadır.

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” hitabı çoğunlukla Medenî sûrelerdedir. Mekkî-Medenî sûrelerin temel özellikleri içinde bu hitap,⁵² Medenî âyetler kategorisinde sayılmıştır.⁵³

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” hitabı ile başlayan bazı âyetlerin sonunda aynı kökten müştak kelimeler yer almıştır. Bunlardan birisi “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ”⁵⁴ *Ey îmân edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının. Eğer gerçekten mü'minler iseniz faizden arta kalanı bırakın.* Bu âyet mü'minlere hitap ile başlamış, akabinde bir emir gelmiş ve “eğer mü'min iseniz” ifadesiyle sona ermiştir. Âyetin başında muhâtabın mü'min olduğu kabul edilmiş, sonunda da bu olgu te'kid edilmiştir.⁵⁵

-Fiil ve müştakları, âyette birden fazla da (iki, üç, hatta dört kelime) geçebilmektedir. Bunlardan “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مَهَاجِرَاتٍ فَاذْجُرْنَ هُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ”⁵⁶ *Ey îmân edenler! Mü'mine kadınlar hicret ederek size geldikleri vakit onları imtihan edin. Allah, onların îmânlarını*

⁴⁸ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” hitabı, genellikle “*Ey îmân edenler!*” şeklinde tercüme edilmiştir. Elmalılı, bu hitabı -“*Ey mü'minler!*”in yanı sıra- çoğunlukla “*Ey o bütün iman edenler!*” ifadesiyle tercüme etmiştir (Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 543, 588, 600 ve diğer yerler). Ömer Nasuhi Bilmen, “*Ey îmân edenler!*” ifadesini daha çok tercih ederken bazen “*Ey îmân etmiş olanlar!*” bazen de “*Ey müminler!*” şeklinde çevirmiştir (Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Alisi ve Tefsiri*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul tarihsiz, c. I, s. 100, 146, 150, 175, 207 ve diğer yerler). Süleyman Ateş'in çevirisi “*Ey inananlar!*” şeklindedir (Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1997, c. I, s. 211, 439, 464, 465 ve diğer yerler). Muhammed Esed meâlinde ise çeviri “*Siz ey imana ermiş olanlar!*” ifadesiyledir (Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, (Türkçeye Çevirenler: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul 1420/1999, c. I, s. 28 ve diğer yerler). “*Ey îmân edenler!*” meâli için ayrıca misal olarak bakınız: Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, (Naşiri: Mürşid Çantay), Elif Ofset, On Üçüncü Baskı, İstanbul 1404/1984, c. I, s. 33; Yıldırım, Celâl, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları-İzmir, Alemkar Ofset-İstanbul 1986, c. I, s. 286; Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, On Beşinci Baskı, Ankara 2008, s. 15; Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Altıncı Baskı, Ankara 2017, c. I, s. 175; Duman, M. Zeki, *Beyânu'l-Hak (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)*, Fecr Yayınları, Ankara 2006, c. III, s. 41.

⁴⁹ ‘Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, ss. 82-85. Bu âyetlere ilişkin emir-nehî tasnifi için bakınız: el-Fîrûzâbâdî, *Besâir*, c. V, ss. 431-438.

⁵⁰ Bu iki hitap “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” (Ankebût 29/56) ve “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” (Zümer 39/10) şeklindedir.

⁵¹ Nûr 24/31.

⁵² Kur'an'daki hitaplar hakkında geniş bilgi için bakınız: ez-Zerkeşi, Bedruddin Muhammed, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, (Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), el-Mektebetu'l-Asriyye, İkinci Baskı, Beyrut tarihsiz, c. II, ss. 217-253.

⁵³ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, c. I, ss. 187-191; es-Suyûtî, Celâluddin, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Mâ'rife, yayın yeri yok, tarihsiz, s. 22, 23.

⁵⁴ Bakara 2/278. Ayrıca Nisâ' 4/59; Mâide 5/11, 57; Saf 61/10-11.

⁵⁵ Fahreddin Râzî bu durumu dört yönden izah etmektedir: 1. Gerçek bir mü'min iseniz. (Hakiki kardeş olan kimse kardeşine ikram eder, anlamındaki “إِنْ كُنْتَ أَخًا فَأَكْرَمْنِي” sözünde geçtiği gibi). 2. Öncesine îmân etmiş iseniz. 3. Sizin için îmân hükmünün devam etmesini istiyor iseniz. 4. Kalbinizle îmân ediyor iseniz (er-Râzî, Fahrüddin Ebû 'Abdillâh Muhammed, *Mejâtihu'l-Gayb-et-Tefsiru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Üçüncü Baskı, Beyrut 1420, c. VII, s. 83).

daha iyi bilir. Şimdi siz onları mü'mine bilerseniz kâfirlere geri çevirmeyin.”⁵⁶ âyetinde hitap ile birlikte aynı kökten müştak kelimeler dört kere geçmiştir.⁵⁷

-Fiil ve müştakları, aynı anlam alanında bulunan kelimelerle (îmân ve tasdik,⁵⁸ îmân ve itmi'nân⁵⁹ gibi) birlikte gelebilmektedir.

-Îmân, Hz. Peygamber (a.s.)'ın getirdiği dinin bir ismi olarak⁶⁰ ve medih yoluyla⁶¹ da kullanılmıştır.⁶² Yine “mü'min” ve “müslim” kelimeleri, çok sayıdaki âyette medih içeren isimlerdendir.⁶³

“هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا (هُوَ الْمَلِكُ الْفُؤُوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ) geçmektedir.⁶⁵ Bu ism-i şerîfle ilgili şu mânâlar zikredilmiştir: Allah; kendi kendini birleyen (وَخَدَّ),⁶⁶ mucizelerle peygamberlerini tasdik eden, zulüm etmeme hususunda bütün yaratıklarına güven veren, kullarını kıyâmet gününde haksızlığa uğramasından emin kılan, azabının ancak hak edenlere gerçekleşeceği vaadini ve mü'minlere olan vaadini tasdik edendir.⁶⁷ Taberî şöyle bir anlam da nakletmiştir: *el-Musaddik* (الْمُصَدِّقُ) ve *el-Mûkin* (الْمُؤَقِّنُ) anlamında olan *el-Mü'min* ismine göre Allah, îmân edenleri mü'minler diye isimlendirmiş, îmânları sebebiyle böyle isimlendirilmelerinde onları tasdik etmiştir.⁶⁸

-Bazı âyetlerde “أَمَنَ” ve “أَسْلَمَ” fiilleri/müştakları birlikte de yer almıştır.⁶⁹ Bunlar içinde şu âyet grubunu zikredebiliriz:

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ نُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ قُلْ اتَّعْلَمُونَ اللَّهُ بَدِيدِكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ

⁵⁶ Mümtehine 60/10.

⁵⁷ Ayrıca Bakara 2/13; Âl-i 'İmrân 3/193; En'âm 6/158; Tevbe 9/124; Yûnus 10/98; Mücadile 58/11; Saf 61/14; Nûh 71/28.

⁵⁸ Bakara 2/91; Hucurât 49/17. Ayrıca *îmân* kavramıyla ilgili tarifler ve görüşler hakkında geniş bilgi için bakınız: et-Teftâzânî, Mes'ûd b. 'Umer, *Şerhu'l-Makâsîd*, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1409/1989, c. V, ss. 175-232; İzutsu, Toshihiko, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, (Türkçesi: Selahaddin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 1984, s. 75 vd. Yine îmân, tasdik, 'imâni tasdik”, “mantikî tasdik”, Ehl-i Sünnet ve diğer ekollere göre îmân tanımları gibi hususlarda geniş bilgi için bakınız: Marulcu, Hasan Tevfik, *Kelâm'da Nazar ve Münâzara Âdâbı*, Dilruba Yayınları, Birinci Basım, Isparta 2018, ss. 127-173.

⁵⁹ Nahl 16/106. Ayrıca Nahl 16/112.

⁶⁰ Misal: Mâide 5/69.

⁶¹ Misal: Hadîd 57/19.

⁶² er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 26.

⁶³ Ebû 'Alî el-Fârisî, *el-Hucce*, c. I, s. 271. Bu arada “فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا” *Oradaki mü'minlerden kim varsa çıkardık. Zaten bir haneden başka orada müslümanlar da bulmadık.*” âyetleri (Zâriyât 51/35-36), her iki kelimenin aynı mânâyı ifade ettiği yönünde delil de getirilmiştir. Misal için bakınız: el-Kurtubî, *el-Câmi*, c. II, s. 126.

⁶⁴ el-Ezherî, *Tezhibu'l-Luğa*, c. XV, s. 515; el-Cevherî, *es-Sihâh*, c. V, s. 2071; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. XIII, s. 26; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, c. IV, s. 549.

⁶⁵ Haşr 59/23.

⁶⁶ Bakara 163 ve Âl-i 'İmrân 18. âyetlerde ifade edildiği gibi.

⁶⁷ el-Ezherî, *Tezhibu'l-Luğa*, c. XV, s. 515; Ebû 'Alî el-Fârisî, *el-Hucce*, c. I, s. 276; el-Beğavî, Ebû Muhammed, *Me'âlimu't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kur'an-Tefsiru'l-Beğavî*, (Tahkik: 'Abdurrezâk el-Mehdî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 1420, c. V, s. 66, 67; el-Kurtubî, *el-Câmi*, c. XVIII, s. 46.

⁶⁸ et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsiru't-Taberî Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, (Tahkik-Tahrîc: Mahmûd Muhammed Şâkir-Ahmed Muhammed Şâkir), Mektebetu İbn Teymiyye, İkinci Baskı, Kahire tarihsiz, c. XXIII, s. 304.

⁶⁹ Bakınız: Âl-i 'İmrân 3/102; Nisâ 4/65; Ahzâb 33/22; Zuhruf 43/69; Hucurât 49/14, 15, 17.

وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُ عَلَيْكُمْ أَنْ هَذَا كُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ⁷⁰

Bu âyet grubunun konusu genel olarak şöyledir: Bedevîlerin “îmân ettik” ifadesi yerine “teslim olduk” demeleri gerekir. Çünkü îmân⁷¹ henüz onların kalplerine girmemiştir. Mü’minler ancak o kimselerdir ki Allah’a ve Resûlü’ne hiçbir şüpheye düşmeksizin îmân eden, malları ve canlarıyla Allah yolunda cehd gösteren “sâdiklar” grubunu oluşturan kimselerdir. Îmân, tasdik ve güven üzere gerçekleştiğinden; Bedevîlerden îmân nefyedilmiştir. Onların teslim oldukları bildirilmiştir. Âyetin mânâsını şöyle ifade etmek mümkündür: Onlar teslimiyet gösterirlerse can ve mal güvenliğine sahip olurlar. Çünkü onlar, dillendirdikleri bu dini tasdik etmemekte ve bu dine güvenmemektedirler. İtikatları dil ile söyledikleri şehâdete uymamaktadır. “*Kalben inanmadıkları halde ağızlarıyla inandık diyenlerden*” âyeti⁷² bu mânâdadır. Kalpleri îmân ve Allah’ın zikriyle mutmain olan mü’minlerin aksine⁷³ münafıkların durumları da böyledir.⁷⁴

-“*أَمَنَ*” fiili/müştakları ile zıt anlamlı kelimeler (îmân-küfr,⁷⁵ mü’min-kâfir,⁷⁶ mü’min-müşrik,⁷⁷ mü’min-münafık,⁷⁸ mü’min-fâsık,⁷⁹ mü’min-müfsid⁸⁰ gibi) aynı âyette ya da âyet grubunda yer alabilmektedir.

-“*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ*”/Ey îmân edenler! Bile bile emânetlerinize hıyanet etmek sûretiyle Allah’a ve Resûlü’ne hıyanet etmeyin.”⁸¹ âyetinde hitabın yanı sıra îmân ile aynı kökten müştak olan emânet ve zıt anlamlısı hıyânet kavramları geçmekte; böylece mü’min olma vasfı ile hıyânetin asla birlikte bulunmayacağı hususu birbirine zıt kavramlarla bir kez daha dikkatlere sunulmaktadır.

-Kur’ân’da bu fiil zemm ifadesiyle başka inanç sahipleri hakkında da kullanılmaktadır. “*Eğer mü’min kimseler iseniz şüphesiz bunda sizin için kesin bir âyet vardır.*”⁸² âyetinde mü’min kelimesi ehl-i îmânın dışındakiler -Allah’ı inkâr eden ve peygamberi yalanlayanlar- hakkında geçmektedir.⁸³ Yine “*Onların çoğu Allah’a îmân etmemişlerdir. Onlar ancak müşriklerdir.*”⁸⁴ âyeti ile “*وَلَكِنْ لَعْنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ*”⁸⁴ âyeti ile “*إِلَّا قَلِيلًا*”⁸⁵ âyetini de zikretmek mümkündür. Bâtıla yönelik böyle bir tasdik

⁷⁰ Hucurât 49/14, 15, 17.

⁷¹ Bu âyette geçen “îmân ettik” ve “teslim olduk” ifadeleri bağlamında *Îmân ve İslâm* kavramları hakkında bilgi için bakınız: el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luğâ*, c. XV, s. 513, 514; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. XIII, s. 23. Ayrıca âyetin tefsiri hakkında bakınız: et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXII, ss. 313-318; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. XXVIII, ss. 115-117; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c. XVI, s. 348, 349; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut 1412/1992, c. IV, s. 234, 235.

⁷² Mâide 5/41.

⁷³ Ra'd 13/28.

⁷⁴ Ebû 'Alî Fârisî, *el-Hucce*, c. I, s. 272.

⁷⁵ Pek çok âyette her iki zıt kavram ve müştakları yer alır. Misal için bakınız: Bakara 2/6; Nisâ' 4/137.

⁷⁶ Âl-i 'İmrân 3/28, 139, 141; Mâide 5/54.

⁷⁷ Bakara 2/221.

⁷⁸ Tevbe 9/66-67, 71-72.

⁷⁹ Âl-i 'İmrân 3/110.

⁸⁰ Sâd 38/28.

⁸¹ Enfâl 8/27. Âyetin tefsiri hakkında geniş bilgi için bakınız: Bulut, *Kur'ân'da Emânet Kavramı*, ss. 105-107.

⁸² Bakara 2/248. Ayrıca Nisâ' 4/51; Nahl 16/72; Ankebût 29/67.

⁸³ Ebû 'Alî el-Fârisî, *el-Hucce*, c. I, s. 273.

⁸⁴ Yûsuf 12/106.

⁸⁵ Nisâ' 4/46. Bu âyetteki “*إِلَّا قَلِيلًا*” ifadesine ilişkin şu iki mânâ verilmiştir: 1. Bu ifade, îmânlarının azlığı/îmân ettikleri hususların azlığı anlamında “*إِلَّا إِيْمَانًا قَلِيلًا*” şeklinde mahzuf

durumunda, inanç sahiplerinin iç dünyası hakiki anlamda “kalbî bir huzur ve güvenden” yoksundur.

-Bazı âyetlerde fiilin tekrarlı ifadeleriyle îmân-irade ilişkisi konu edilmektedir. Bunlardan birisi “مَا أَمَنْتَ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرِيْبَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ/Onlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir belde halkı îmân etmedi. Şimdi onlar mı îmân edecekler?”⁸⁶ âyetidir. Âyette önceki nesillerden bir grubun îmân etmemeleri sebebiyle helâk oldukları bildirilmiş, “hiç mi îmân etmezler” sorusuyla helâk olmalarının sebebinin iradeleri olduğu tekit edilmiştir.

Bazı *Vücûh ve Nezâir* başlıklı eserlerde, Kur’ân’da geçen *îmân* kelimesine ilişkin farklı anlamlar zikredilmiştir. Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/817)’a göre *îmân* dört şekilde tefsîr olunmuştur: 1. Tasdik olmaksızın dil ile ikrâr 2. Kalp ile tasdik 3. Tevhîd 4. Şirk.⁸⁷ Ebû'l-Ferac İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201), bu kavramın beş ayrı anlamını vermiştir: 1. Tasdik 2. Kalbin tasdiki olmaksızın dil ile ikrâr 3. Tevhîd 4. Şer’i anlamıyla îmân (الإيمان الشرعي) 5. Namaz.⁸⁸

Böylece bu genel bilgilerden sonra, fil ve müştaklarının geçtiği ve kelime/cümle yapıları itibariyle tespit ve değerlendirmelerimize konu olan âyetleri incelemeye geçebiliriz.

IV- Tefsîr Edilmesi Zor Olarak Tavsif Edilen Âl-i ‘İmrân Sûresi Yetmiş Üçüncü Âyet

Aşağıdaki âyetlerde “E-M-N” kökünden müştak birden fazla kelime birlikte yer almaktadır:

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهِ النَّهَارِ وَكُفُّوا أَعْرَاهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوتِيْتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِطَارٍ يُؤَدُّ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدُّ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا *Ehl-i kitaptan bir grup şöyle dedi: İnananlara indirilene günün başında inanın sonunda da inkâr edin. Belki dönerler ve kendi dininize tâbi olandan başkasına inanmayın. De ki: Hidâyet Allah’ın hidâyetidir. Size verilen gibisi birine veriliyor veya Rabbinizin huzurunda size delil getirip sizi alt edecek diye mi? De ki: Doğrusu lütuf Allah’ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah Vâsi’dir, Alîm’dir. Rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük bol lütuf sahibidir. Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki ona yüklerle emânet bıraksan onu sana öder. Onlardan öylesi de vardır ki ona bir dinar emânet etsen tepesine dikilmedikçe onu sana ödemez. Bu, onların*

bir masdarın sıfatıdır. Nitekim “بِلَ لَعْنَتِهِمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ” (Bakara 2/88) âyetinde de aynı anlamdadır. 2. Bu ifade, onlardan az kimse îmân ediyor anlamındadır (Ebû ‘Alî el-Fârîsî, *el-Hucce*, c. I, s. 274, 275).

⁸⁶ Enbiyâ 21/6.

⁸⁷ Yahyâ b. Sellâm, et-Teymî el-Basrî, *et-Tesârîf li Tefsîri'l-Kur’ân mim mâ’s-Tebehet Esmâuh ve Tesarrafet Me’ânih*, (Tahkîk: Hind Şelebî), eş-Şirketu’t-Tunisiyye, 1979, ss. 108-110; ayrıca Ebû Hilâl el-Askerî, *Tashîhu'l-Vücûh ve Nezâir*, (Tahkîk: Muhammed ‘Usmân), Mektebetu’s-Sekâfeti’-d-Dîniyye, Birinci Baskı, Kahire 1428/2007, ss. 53-55; ed-Dâmegânî, el-Huseyn b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur’ân ev Islâhu'l-Vücûhi ve’n-Nezâir fi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, (Tahkîk: ‘Abdulazîz Seyyidulehl), Dâru’l-‘Ilm li’l-Melâyin, Dördüncü Baskı, Beyrut 1983, s. 138, 139. Fîrûzâbâdî (ö.817/1414) ise beşinci olarak *namaz mânâsını* zikretmektedir. el-Fîrûzâbâdî, Mecdudîd Muhammed b. Ya‘kub, *Besâiru Zevi’t-Temyîz fi Letâifil-Kitâbi’l-Azîz*, (Tahkîk: Muhammed ‘Alî en-Neccâr), el-Meclisu’l-A’lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kahire 1412/1992, c. II, s. 150.

⁸⁸ Ebu’l-Ferac İbnu’l-Cevzî, Cemaluddîn ‘Abdurrahmân b. Ali, *Nuzhetu’l-A’yuni’n-Nevâzir fi Ilmi’l-Vücûh ve’n-Nezâir*, (Tahkîk: Muhammed ‘Abdulkerîm Kâzım er-Râzî), Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1404/1984, ss. 145-147. Ebu’l-Ferac İbnu’l-Cevzî, altıncı olarak *dua mânâsını* zikretmektedir.

'kitapsızlara karşı üzerimize bir sorumluluk yoktur' demelerindedir. Onlar bile bile Allah'a karşı yalan söylerler."⁸⁹

Bu âyetlerde "أَمَّنْ/Âmene" fiili hem yalın halde, hem de ba ve lâm harf-i cerleriyle gelmektedir. İlk âyetin başında emr-i hâzır (أَمَّنُوا بِالَّذِي); ikinci âyetin başında ise nehy-i hâzır (وَلَا تُؤْمِنُوا) vardır. Ayrıca "أَمَّنْ" fiilinin muzarisi (تَأْمَنُ), "إِنْ" şart edatıyla iki defa geçmektedir.⁹⁰

Pasajdaki ilk âyette ehl-i kitaptan bir grubun, mü'minlere indirilene günün başlangıcında inanıp sonunda inkâr etme ve kendi dinlerine uyandan başkasına inanmama şeklindeki inkârcı tutum ve davranışları konu edilmektedir. Burada fiil, âyetin bütününe zâhir/göstermelik inanca ve bunun ikrârına yönelik bir anlam taşımakta; başka âyetlerde⁹¹ de haber verildiği üzere münafıkça bir inanma söz konusu edilmektedir. Mâturîdî'nin izahına göre âyetin kapsamındakiler, İslâm'a girdiklerini ve muvafakatlarını zâhiren bildirmişler, ancak gerçekte inanmamışlardır. (أظهروا لهم الإسلام والموافقة ولا تؤمنوا به في الحقيقة). Nitekim hemen akabindeki "وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ" âyeti, onların İslâm'a zâhiren inandıklarını (أمنوا به ظاهراً) hakikatte kendi dinlerinin tâbilerinden başkasına inanmadıklarını açıkça göstermektedir.⁹²

Yukarıdaki pasaj içinde özellikle yetmiş üçüncü âyet, konumuz açısından dikkat çeken meseleler içermektedir. Öyle ki Vâhidî (ö. 468/1076), Fahreddîn Râzî (ö. 606/1210), Kurtubî (ö. 671/1273) ve Nisâbü'rî (ö. 850/1446) gibi müfessirlerce âyet, -özellikle de "أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيْتُمْ أَوْ يُحَاجُّكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ" kısmı-, tefsîr edilmesi açısından zorluk derecesi en yüksek âyetler arasında sayılmıştır.⁹³ Pek çok kaynakta da tefsîr vecihlerine ilişkin geniş izahlar yapılmıştır. Buna göre konumuzla ilgili şu hususlara işaret edebiliriz:

Âyette "وَلَا تُؤْمِنُوا" fiili lâm harf-i ceri almıştır. Harf-i cere bağlı olarak fiil, yeni bir anlam kazanmış mıdır yoksa lâm harf-i cerinin mânâya etkisi yok mudur? Diğer bir ifade ile fiilin hiçbir harf-i cer almadan ifade ettiği mânâ ile lâm harf-i cerli mânâsı arasında farklılık bulunmakta mıdır? Bu harf-i cerin görevi var mıdır? Varsa müteallakı fiil midir, mef'ûl müdür yoksa masdar mıdır? Fiil, lâm harfi cerinden başka mahzûf bir ba harfi ceri de almış mıdır veya her iki harf-i cerin müteallakı mıdır? Fiil, hemen akabinde "وَلَا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ" şeklinde istisna edatından sonra gelen sıla cümlesine mi yoksa "أَنْ يُؤْتَىٰ" ile başlayan kısma mı müteallaktır? Eğer bu ikinci kısma müteallak ise "قُلْ" ile başlayan cümle, cümle-i mu'teriza mıdır yoksa yeni cümleler silsilesinin ilki midir? Bir diğer husus ise başlangıç cümlesi olarak âyetin "وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ" kısmında hitap edenin (muhâtab) kim olduğudur; yani âyetteki sözü söyleyenin belirlenmesi meselesidir. Bir başka

⁸⁹ Âl-i 'İmrân 3/72-75.

⁹⁰ "تَأْمَنُ" fiilinin geçtiği bu âyette, meâlde de görüldüğü üzere, ehl-i kitap içinde farklı karakterli insanların bulunduğu gerçeği haber verilmektedir. Yani onlardan öylesi vardır ki, ona yüklerle emânet bırakılsa, onu bırakana tam olarak ödeyecektir. Öylesi de vardır ki, ona bir lira emânet edilse, tepesine dikilmedikçe onu emânet edene vermeyecek karakterdedir.

⁹¹ Misal olarak Bakara 2/14; Nisâ' 4/138.

⁹² el-Mâturîdî, Ebû Mansûr, Muhammed, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, (Tahkik: Ahmed Vanlıoğlu), Mizan Yayınevi, İstanbul, 2005, c. II, s. 335. Âyetin tefsiri hakkında ayrıca geniş bilgi için bakınız. Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, (Tahkik: 'Abdullâh Mahmûd Şehâte), Dâru İhyâi't-Turâs, Birinci Baskı, Beyrut 1423/2002, c. I, s. 284; et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. VI, ss. 506-510; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. VIII, ss. 257-259.

⁹³ Bakınız: er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. VIII, s. 106; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c. IV, s. 112; en-Nisâbü'rî, Nizâmuddîn el-Huseyn, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*, (Tahkik: Zekeriyyâ 'Umeyrât), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1416, c. II, s. 187; el-Alûsî, Şihâbuddîn Mahmûd, *Rûhû'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut tarihsiz, c. III, s. 201.

ifadeyle bağlamında cümlenin yerinin tespit edilmesidir. Bütün bu hususlara ilişkin izahlar oldukça kapsamlıdır ki bunları ana hatlarıyla ele almamız gerekir.

Âyette “وَلَا تُؤْمِنُوا” şeklinde nehy-i hazır formundaki bu fiil, ilk olarak *tasdik etmek* anlamıyla tefsir edilmiştir.⁹⁴ Bu anlamda âyette lâm harf-i ceri almakla (لَمَنْ) birlikte, bu lâm, genel kabule göre zâide olup (زَائِدَةٌ)-sıla şeklinde (صَلَةٌ) mânâyı tekit için gelmiştir. Aynen “عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ/Belki de size yaklaşmak üzeredir.” âyetinde⁹⁵ “رَدِفَكُمْ” mânâsında geçtiği gibidir ve “مَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ” demektir.⁹⁶ Bir diğer görüşe göre ise buradaki lâm, fiile müteallik olarak *ikrâr ve itirâf* anlamlarını tazmîn için gelmiştir.⁹⁷

Basra ekolüne mensup nahiv âlimi Ebû ‘Alî el-Fârisî (ö. 377/987), *el-Hucce fi ‘İleli’l-Kırââtî’s-Sebi’* adlı eserinde âyeti genişçe izah etmiştir. Şöyle ki: “وَلَا تُصَدِّقُوا” fiiline genel olarak *tasdik etmeyin* (وَلَا تُصَدِّقُوا) mânâsı verilmiştir. Bu fiil, -aynen öncesinde geçtiği (أَمِنُوا بِالذِّي) gibi- harf-i cer almıştır. Fakat buradaki harf-i cer mahzuftur. Yani fiil, lâm harf-i cerine değil, “أَنْ يُؤْتَىٰ” ifadesinin başında “أَنْ” edatından dolayı hazfedilen ba harf-i cerine müteallaktır. Fiilin, iki harf-i cer alması ve iki mef’ûle müteallak olması gibi bir durum da söz konusu değildir. Zira böyle ikili bir durum “أَمَنْ” fiili için, tek mef’ûl alması sebebiyle, sahih görülmemiştir. Nitekim başka âyetlerde⁹⁸ de fiil, hep tek harf-i cer (ba veya lâm) almıştır. Âyetteki lâm mef’ûle değil *ikrâr mânâsına* mütealliktir: *Size verilenin bir mislinin birine verilmesini sadece tâbi olanlara ikrâr ediniz* (لَا تُقْرُوا بِأَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلًا)

⁹⁴ Nitekim *Me’âni’l-Kur’ân* sahiplerince bu fiile *tasdik etmeyin* (وَلَا تُصَدِّقُوا) mânâsı verilmiştir: el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me’âni’l-Kur’ân*, (Tahkik: Komisyon), Dâru’l-Mısriyye, Birinci Baskı, Mısır tarihsiz, c. I, s. 222; Ebû Ubeyde, *Mecâzu’l-Kur’ân*, c. I, s. 97; ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve İrâbuḥ*, c. I, s. 430; Ebû Ca’fer en-Nehâs, *Me’âni’l-Kur’ân*, (Tahkik: Muhammed ‘Alî es-Sâbûnî), Câmî’atu Umî’l-Kurâ, Birinci Baskı, Mekke 1409, c. I, s. 422, 423.

⁹⁵ Neml 27/72. Genel olarak müfessirler, fiilin mef’ûlünden önce geldiği ve mef’ûlün de başında lâmin bulunduğu bu âyetteki lâmin zâid olduğunu (رَدِفَكُمْ/Size yaklaştı mânâsında) belirtir; buradaki fiili bir şeye yaklaşmak, yetişmek, bir şeyi peşinden takip etmek ve benzeri anlamlardaki “قَرَّبَ”, “حَضَرَ”, “تَبِعَ”, “أَزَفَ”, “أَعَجَلَ”, “تَنَا” ve “اقْتَرَبَ” gibi fiillerle tefsir etmişlerdir. Bakınız: İbn Ebî Zemenîn, Ebû ‘Abdillâh Muhammed, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîz*, (Tahkik: Ebû ‘Abdillâh Huseyn b. Ukkâşe, Muhammed b. Mustafâ el-Kenz), el-Fârûku’l-Hadîse, Birinci Baskı, Kahire 1423/2002, c. III, s. 310; es-Semerkandî, Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed, *Tefsîru’s-Semerkandî (Bahru’l-Ulûm)*, (Tahkik: Muhibbuddîn Ebû Saîd), Dâru’l-Fikr, Birinci Baskı, Beyrut 1416/1996, c. II, s. 591; es-Sa’lebî, Ebû İshâk Ahmed, *el-Keşf ve’l-Beyân el-Ma’rûf Tefsîru’s-Sa’lebî*, (Tahkik: Ebû Muhammed b. ‘Âşûr), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 1422/2002, c. VII, s. 221. Âyetteki lâm hakkındaki şu görüşler de zikredilmiştir: 1. Lâm, “اقْتَرَبَ لَكُمْ” ve “تَنَا لَكُمْ” ifadelerindeki mânâyı pekiştirmek (محمول على المعنى) için gelmiştir. 2. Lâm, “رَدِفَ” fiilinin masdarına (محمول على المصدر) mütealliktir. Yani “الرَدِيفَةُ لَكُمْ/رَدِفَكُمْ” demektir. 3. *Lâm*, *min* mânâsındadır (قرب منكم). Bakınız: Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed, *el-Hidâye ilâ Bulûği’n-Nihâye fi ‘İlmi Me’âni’l-Kur’ân ve Tefsîriḥ ve Ahkâmih ve Cumelun min Funûni ‘Ulûmih*, (Tahkik: eş-Şâhid el-Buşeyhî ve diğerleri), Mecmû’atu Buhûsi’l-Kitâb ve’s-Sunne-Câmî’atu’ş-Şârîka, Birinci Baskı, 1429/2008, c. VIII, s. 5461, 5462; el-Beğavî, *Me’âlimu’t-Tenzil*, c. I, s. 456; el-Kirmânî, Tâcu’l-Kurrâ’, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Hamze, *Ġarâibu’t-Tefsîr ve ‘Acâibu’t-Te’vil*, Dâru’l-Kible-Cidde, Muessesetu ‘Ulûmi’l-Kur’ân-Beyrut tarihsiz, c. II, s. 857; el-Kurtubî, *el-Câmi’*, c. XIII, s. 230.

⁹⁶ el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, c. I, s. 222; et-Taberî, *Câmî’u’l-Beyân*, c. VI, s. 511; es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, c. III, s. 91; el-Beğavî, *Me’âlimu’t-Tenzil*, c. I, s. 465; Ebu’l-Ferac İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fi ‘İlmi’t-Tefsîr*, (Tahkik: ‘Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 1422, c. I, s. 294; el-Kurtubî, *el-Câmi’*, c. IV, s. 113; es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, c. I, s. 250, 251.

⁹⁷ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelusi, *el-Bahru’l-Muhîḥ*, (Tahkik: Sıdkî Muhammed Cemîl), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1412/1992, c. III, s. 212; es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, c. I, s. 251.

⁹⁸ Ebû Ali’nin misal verdiği âyetler şunlardır: Tevbe 9/61; Yûnus 10/783; Tâhâ 20/71; Şu’arâ 26/49.

(مَا أَوْتَيْتُمْ إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ). Benzeri bir ifade şöyledir: “Zeyd’e bin kez ikrâr ettim/söyledim (أَقْرَرْتُ لَزَيْدٍ بِأَلْفٍ)”. Bu ifadede *ikrâr* mânâsına müteallik olan lâm, zâide değildir. “إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ” âyetinde⁹⁹ de aynı şekildedir.¹⁰⁰ O halde Ebû ‘Alî’ye göre fiil, her iki harf-i cere müteallak değildir. Lâm ise *ikrâr* anlamına mütealliktir ve zâide değildir. Bu arada Ebû ‘Alî, “لَا تُؤْمِنُوا” fiilinin *inkâr* (cuhûd) -yani *inkâr ediniz* (اجْحَدُوا)- anlamına da hamledilebileceğini belirtmekte ve bunu şöyle tefsîr etmektedir: 1. Birine verilmesini *inkâr ediniz* 2. Dininizin tâbileri hariç birine verilmesini *inkâr ediniz* 3. Dininizin tâbileri hariç insanları *inkâr ediniz*. Bu mânâda lâm zâidedir.¹⁰¹

Ebû ‘Alî’nin âyete ilişkin izahının sonraki dönemde Vâhidî, İbn ‘Atıyye (ö. 541/1147), Fahreddîn Râzî ve Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) gibi müfessirlerce ictibasla zikredildiği ve değerlendirildiği görülmektedir.¹⁰²

Râğıb el-İsfehânî, buradaki lâmin, fiildeki *ikrâr* ve *itirâf* anlamını ifade etmek amacıyla geldiğini ve zâid olmadığını belirtmiştir. Buna göre âyetin “أَنْ لَا تُؤْمِنُوا بِأَنْ يُؤْتَى أَحَدٌ” kısmı, ilk olarak “وَلَا تُؤْمِنُوا” kısmına bağlıdır. Yani “وَلَا تُؤْمِنُوا بِأَنْ يُؤْتَى أَحَدٌ” anlamındadır. Fakat ba harf-i ceri, “أَنْ” edatından dolayı hafzedilmiştir. Bu konuda Râğıb el-İsfehânî şöyle bir soru sormuştur: “وَلَا تُؤْمِنُوا” fiilinin mef’ûlü “لِمَنْ” kısmı iken ve “أَمْ” fiili atıf harfi olmaksızın iki mef’ûlle müteaddî yapılmamışken, “تُؤْمِنُوا” fiilinin mef’ûlünün “أَنْ يُؤْتَى” olması doğru mudur? Onun bu soruya verdiği cevabı şöyle ifade edebiliriz: Lâm, fiile mütealliktir; mef’ûlün bihi tayin etmeye müteallik değildir. Sözün takdiri şöyledir: *Size verilenin bir mislinin birine verilmesini sadece tâbi olanlara ikrâr ediniz* (لَا تُقْرَأُوا بِأَنْ يُؤْتَى أَحَدٌ مِثْلًا). Bu âyetteki lâmin zâidliği uzak bir görüştür. Çünkü burada “أَمْ” fiili ancak harf-i cerle müteaddî yapılmıştır.¹⁰³ Görüldüğü gibi Râğıb el-İsfehânî’nin zikrettiği bu takdire ilişkin gerekçe -ki Ebû ‘Alî el-Fârisî ile aynı yönedir- lâm harf-i cerinin mef’ûlün bihin tayinine yönelik değil fiile müteallik olmasıdır (Fiili müteaddî kılmasıdır). O halde fiili müteaddî kılan, lâm harf-i ceridir (zâid değildir). “أَنْ يُؤْتَى” ifadesinin başında ise mahzûf bir ba harf-i ceri vardır.

Âyetteki “وَلَا تُؤْمِنُوا” fiilinin “أَنْ يُؤْتَى أَحَدٌ” kısmıyla ilişkili olduğunu belirten Zemahşerî, bu fiili *inanmayı izhâr etmek* ve *açıklamak* yönünde izah etmektedir. Buna göre mânâ şöyledir: *Size verilenin bir mislinin birine verildiğine dair*

⁹⁹ Yûsuf 12/43. Âyetteki lâm çeşitli vecihlerle izah edilmiştir: Lâm-ı zâiddir, beyân içindir, tazmîn içindir, ya da mef’ûlü/ma’mûlü öne geçtiğinden (mukaddem mef’ûl) zayıf olması hasebiyle âmil olan fiili takviye için gelmiştir. Lâm hakkında geniş bilgi ve izah için bakınız: es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, c. V, s. 472; el-Hatîb eş-Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed, *es-Sirâcu’l-Munîr*, Matba’atu Bûlâk (el-Emîriyye), Kahire 1285, c. II, s. 111; Ebû’s-Su’ûd, el-‘Imâdî Muhammed, *Tefsîru Ebi’s-Su’ûd İrşâdu’l-‘Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut tarihsiz, c. III, s. 276; Muhyiddîn ed-Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân ve Beyânüh*, Dâru’l-İrşâd li’ş-Şuûni’l-Câmi’iyye, Üçüncü Baskı, Humus (Dâru’l-Yemâme-Dâru İbn Kesîr, Beyrut-Dımaşk) 1412/1992, c. V, s. 490; ‘Abbâs Hasen, *en-Nahvu’l-Vâfi*, Dâru’l-Me’ârif, Üçüncü Baskı, Mısır tarihsiz, c. II, s. 475; ‘Abdulğani ed-Dekar, *Mu’cemu’n-Nahv*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1987, s. 304.

¹⁰⁰ Semîn el-Halebî’ye göre Ebû ‘Alî, buradaki fiilin tazmîn anlamı olmaksızın lâm harf-i ceriyle müteaddî yapıldığını zikretmiştir, ancak doğru olan tazmîn anlamını içermesidir (es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, c. I, s. 251).

¹⁰¹ Ebû ‘Alî el-Fârisî, *el-Hucce*, c. II, ss. 283-285.

¹⁰² Bakınız: el-Vâhidî, Ebu’l-Hasen, ‘Alî b. Ahmed, *et-Tefsîru’l-Basît*, (Tahkik: Ahmed b. Muhammed b. Sâlih el-Hamâdî), Câmi’atu’l-‘Imâm Muhammed b. Su’ûd el-İslâmiyye, Riyad 1430, c. V, ss. 352-357; İbn ‘Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, c. I, s. 455; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. VIII, s. 261; es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru’l-Masûn*, c. I, s. 251.

¹⁰³ er-Râğıb el-İsfehânî, Ebu’l-Kâsım el-Huseyn, *Tefsîru’r-Râğıb el-İsfehânî*, (Tahkik ve Dirâse: ‘Âdil b. ‘Alî eş-Şidî), Dâru’l-Vatan, Birinci Baskı, Riyad 1424/2003, c. II, ss. 638-647.

*imânınızı dindaşlarınızdan başkasına izhar etmeyin (ولا تظهروا إيمانكم), müslümanlara da size verilen kitap gibi bir kitap verildiğine inandığınızı gizli tutun (أسروا تصديقكم), bunu müslümanlara ve müşriklere değil sadece kendi taraftarınıza ifşa edin (ولا تقسوه).*¹⁰⁴

Âyetin “وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ” kısmının ehl-i kitabın sözlerinden olduğuna dair müfessirler (ehl-i te’vîl) arasında hiçbir ihtilafın bulunmadığını belirten İbn ‘Atıyye, farklı mânâları zikrederken, ilk olarak “ولا تصدقوا تصديقا” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Buna göre fiil, *tam/sahih bir tasdikle tasdik etmemek/inanmamak* anlamına gelmektedir. Yine İbn ‘Atıyye, bu fiili *Muhammed’e inanmayın ve onun nübüvvetini ikrâr etmeyin (ولا تؤمنوا بمحمد وتقروا)* anlamında da zikretmiştir.¹⁰⁵

Fahreddîn Râzî’nin izahları da meseleyi detaylıca ele alır mahiyettedir. Nitekim Râzî, âyetin başındaki ifadenin, -müfessirlerin ittifakla belirttiği üzere- yahudilerin tarih boyu değişmez tutum ve davranışları bağlamında onların bir önceki âyetteki sözlerinin devamı olduğunu belirtmekte ve âyetteki “وَلَا تُؤْمِنُوا” fiilini “وَلَا تُصَدِّقُوا” olarak izah etmektedir. Buna göre âyet, ilk olarak ancak Tevrât’ın hükümlerini kabul eden bir nebinin tasdik edilmesi, Tevrât’ın hükümlerini değiştiren bir nebinin ise tasdik edilmemesi anlamını ifade etmektedir. Bu tefsîre göre “وَلَا لِمَنْ تَبِعَ” kısmındaki lâm; sılâdır-zâiddir. Çünkü Arapçada “صَدَّقْتُ لِفُلَانٍ” denilirken “صَدَّقْتُ فُلَانًا” denilmez. “رَدِفْتُكُمْ” âyetinin “رَدِفْتُكُمْ” mânâsını içermesi gibi buradaki lâmin sılâ-zâid olması câizdir. Âyet yine -öncesinde geçen yahudilerin inkârcılık temelli ikiyüzlü tavırlarının devamı mahiyetinde- şu mânâyâ gelmektedir: *Bu inancı ancak dininize tâbi olan kimseler için ortaya koyun (لَا تَأْتُوا بِذَلِكَ الْإِيمَانَ إِلَّا لِأَجْلِ مَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ)*.¹⁰⁶ Bu sözleriyle onlar, dinlerinin tâbilerinin devamlılığını sağlamayı amaçlamışlardır.¹⁰⁷ Dolayısıyla Râzî’nin izahına göre âyetteki fiilin *tasdik* anlamının yahudilerin sözleri mahiyetinde; öncelikle (sılâ-zâid bir lâm ile) sadece kendi nebilerine yönelik, ikinci olarak da (mef’ûlün li eclihi maksadıyla gelen bir lâm ile) kendi din mensuplarına yönelik bir ifade içerdiğini söyleyebiliriz.

Diğer taraftan Râzî, âyetteki “لِمَنْ” fiilinin *ikrâr etmek* mânâsını da zikretmiştir. Râzî’ye göre *imân* kelimesi *tasdik* anlamına geldiğinde lâm harf-i ceriyle kullanılmaz. Yani “صَدَّقْتُ لِرَبِّي” denilmez; bilakis “صَدَّقْتُ رَبِّيًّا” denilir. Eğer böyle bir kullanım olmasaydı “وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ” denilmesi gerekirdi. Bu takdire göre de lâmin hazfedilmesine ve “أَنْ يُؤْتَى” ifadesinin başına ba harf-i ceri veya bu harf-i cerin yerini tutacak başka bir kelime takdirine ihtiyaç duyulması gerekirdi. Çünkü buna göre âyetin takdiri şöyledir: *Size verilenin bir mislinin bir başkasına da verilmiş olması sebebiyle, sizin dininize tâbi olan kimselerden başkasını tasdik etmeyiniz (وَلَا تُصَدِّقُوا إِلَّا مَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ بِأَنْ يُؤْتَى أَوْ تَبِعَ مِثْلَ مَا أُوتِيتُمْ)*. Fakat böyle bir takdiri içeren ifade, Râzî’ye göre hem nazım hem de mânâ yönünden sahih değildir. Bununla birlikte Râzî, Basra ekolüne mensup nahiv âlimi Ebû ‘Alî el-Fârisî’den *imân* kelimesinin *ikrâr* mânâsına hamledilmesinin de uzak bir ihtimal olmadığını nakletmektedir. Âyetin mânâsı şöyledir: *Size verilenin bir mislinin bir başkasına verilmesini sadece sizin dininize tâbi olanlara ikrâr ediniz (وَلَا تُقَرُّوا بِأَنْ يُؤْتَى أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوتِيتُمْ إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ)*. Bu takdire göre lâm zâid değildir.

¹⁰⁴ ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi’t-Tenzîl*, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Üçüncü Baskı, Beyrut 1407, c. I, s. 373.

¹⁰⁵ İbn ‘Atıyye, *el-Muharraru’l-Veciz*, c. I, s. 454, 455.

¹⁰⁶ Bu anlam çerçevesinde lâmin masdara müteallik olması da caiz görülmüştür. Yani takdir “لا تجعلوا إيمانكم إلا لمن تبع” şeklindedir. Behcet ‘Abdulvâhid Sâlih, *el-İrâbu’l-Mufasssal li Kitâbillâhi’l-Murettil*, Dâru’l-Fikr, Birinci Baskı, 1413/1993, c. II, s. 83.

¹⁰⁷ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, c. VIII, s. 259.

Fakat ba harf-i cerinin (veya onun yerini tutacak bir başka harfin) takdir edilmesi (izmâr) gerekir.¹⁰⁸

Kurtubî de âyetteki lâmin zâid olmaması durumuna göre fiilin *ikrâr* anlamına hamledildiğini (مَحْمُولٌ عَلَى تَقْرُوا) belirtmekte ve bu fiille ilgili yer verdiği bir takdirde *haber vermek* (لَا تُخْبِرُوا) ifadesini nakletmektedir.¹⁰⁹

İbn Cuzey'e göre "أَنْ يُؤْتَى" ifadesi, ilk olarak Hz. Peygamber (a.s.)'a emir içeren "كِرَاهَةً" "قُلْ إِنَّ الْهُدَى هُدَى اللَّهِ" sözünün devamı kabilindedir. Buna göre de ya "كِرَاهَةً" şeklinde mef'ûlün li eclihdir ya da "فَلَا تُتَكْرَمُوا" şeklinde gelen muzmar bir fiille mansûbtur. "أَنْ يُؤْتَى" ifadesi, ikinci olarak ehl-i kitabın sözü kabilindedir. Buna göre de "لَا تُقْرُوا بِأَنْ يُؤْتَى" şeklinde *ikrâr* mânâsındadır ve "أَنْ يُؤْتَى" ifadesinin konumu, *ikrâr* anlamıyla tazmîn olunmuş fiilin mef'ûlüdür. Yani ehl-i kitabın birbirlerine söyledikleri sözlerin içinde yer alan bu fiilin mef'ûlü "أَنْ يُؤْتَى" ile başlayan kısımdır. Bu ifadenin "لَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ كِرَاهِيَةً أَنْ يُؤْتَى" şeklinde mef'ûlün li eclih olması da mümkündür.¹¹⁰

Ebû Hayyân, âyetteki lâmin zâid olduğu görüşü zikretmekle birlikte buradaki lâmin fiile müteallik tazmîn anlamına geldiği görüşünü tercih etmektedir. Buna göre başka âyetlerde de geçtiği gibi¹¹¹ *ikrâr* ve *itirâf* (أَقْرَ ve اعْتَرَفَ) anlamlarına gelen "أَمَنْ" fiili lâm ile müteaddî olmuştur.¹¹² Yani lâm harf-i ceri, fiilin *ikrâr etme* ve *itirâf etme* anlamlarını güçlü bir şekilde ifade etmesine yönelik kullanılmıştır.

Bütün bu izahlara göre âyetteki bu fiilin bir önceki âyetin devamı olarak ehl-i kitabın sözleri mahiyetinde ele alındığında; içten ve kalpten bir îmânî değil zâhiren ve göstermelik bir inancı ve dil ucuyla yapılan ikrârı ifade etmektedir. Nitekim Alûsî âyeti izah ederken burada maksadın, Zemahşerî'nin belirttiği gibi îmânın izharı; Vâhidî'nin de dediği gibi dil ile söylemek (الإقرار اللساني) olduğunu belirtmiş; bu konuda *zâhir îmân* (الإيمان الظاهر) ifadesini kullanmıştır.¹¹³

Âyetteki nehyin kimden geldiği ve kime yöneldiği diğer bir ifade ile nehyin muhâtabının ve muhâtabının kimler olduğu hususunda ise temelde iki farklı yaklaşım söz konusudur. Birinci yaklaşıma göre âyetle ilgili çeşitli görüşleri nakleden Taberî'ye göre muhâtab yahudiler muhatâb ise Hz. Peygamber dir.¹¹⁴

Râğıb el-İsfehânî, âyetin tümüyle Allah'ın mü'minlere hitabı olduğu görüşünün de bulunduğunu belirtir. Buna göre âyetin birkaç mânâsı söz konusudur. Birincisi, *mü'minlerin ancak kendi din mensuplarına ikrâr etmeleri* anlamındadır. Bu da, mensup oldukları İslâm Dini'nin önceki gönderilmiş dinlerden ekmel olduğunu tebyîn içindir. İkinci yaklaşıma göre muhâtab Allah, muhatâb ise mü'minlerdir. Buna göre zalimlerin yanında bulunmamaya çağıran âyet¹¹⁵ ve benzerlerinde geçtiği üzere, *mü'minlerin kendi aralarındaki dostluğa bir teşvik ve kâfirlerle hemhâl olmaya karşı bir nehiy içermektedir*. Aynı şekilde mü'min kişinin, kendi yolundan gitmesini engelleyecek ve onu meşgul edecek özellikteki harici kimselerle arkadaşlık kurmasına bir teşvik vardır. Bazı sûflerce bu âyete ilişkin Hakk sırlarının ehlinden başkasına açılmaması/ifşa edilmemesi gibi işâri yorumlar da getirilmiştir.¹¹⁶

¹⁰⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. VIII, s. 261.

¹⁰⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c. IV, s. 113.

¹¹⁰ İbn Cuzey el-Kelbî, Ebu'l-Kâsım Muhammed, *et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl*, (Tashîh-Tahrîc: Muhammed Sâlim Hâşim), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1415/1995, c. I, s. 149.

¹¹¹ Tevbe 9/61; Yûnus 10/83; Tâhâ 20/71; Şu'arâ 26/49.

¹¹² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, c. III, s. 212.

¹¹³ el-Alûsî, *Rûhû'l-Me'ânî*, c. I, s. 200.

¹¹⁴ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. VI, s. 515, 516.

¹¹⁵ Hûd 11/113.

¹¹⁶ *Tefsîru'r-Râğıb el-İsfehânî*, c. II, s. 646, 647.

Alûsî, âyetin bütün olarak Allah'ın mü'minlere hitabı olduğu görüşüne göre takdirini şöyle ifade etmiştir: *Ey Mü'minler! Ancak kendi dininize -İslâm Dîni'ne- tâbi olanları tasdik edin. Size verilen dinin bir benzerinin başka kimseye verileceğine inanmayın. Kıyâmete kadar nebinizden sonra bir nebi ve dininizden sonra başka bir din yoktur. Sizin dışınızdaki hiçbir kimse için Rabbiniz katında sizin aleyhinize delil bulunduğu inanmayın. Çünkü dininiz en hayırlı dindir.*¹¹⁷

Ebû Hayyan, âyetin başlangıcındaki “وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ” kısmının,¹¹⁸ ehl-i kitabın sözü olmadığı yönünde de kanaatin bulunduğunu ifade etmiştir. Öncesindeki sözlerine atfen ehl-i kitaba aidiyeti görüşünü benimseyen Ebû Hayyân, İbn ‘Atıyye’nin bu hususta “müfessirlerin görüş birliği” ifadesine katılmamış ve İbn ‘Atıyye’nin dediği gibi değil, bilakis müfessirler içinde bu kısmın yahudilerin tezvirâtı karşısında mü'minlerin kalplerini güçlendiren Kelâmullâh olduğu kanaatini taşıyanların da bulunduğunu belirtmiştir. Âyetin bu kısmı, yahudilerin sözü olması durumunda ise onların sözlerinin sona erdiğine hiç şüphe yoktur. Zira “قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ” cümlesi ve sonrası açıktır ki “De ki” hitabıyla Allah'ın, Resülû'ne buyruğudur; buna göre hidâyetin Allah'ın hidâyeti olduğu gerçeğini haber vermektedir.¹¹⁹

Âl-i ‘İmrân sûresi yetmiş üçüncü âyetin anlamıyla ilgili olarak; müfessirlerin bu konuda zorlandıklarını belirten Süleyman Ateş, bu âyetlerin inışı sırasında Medine’de yahudi bulunmadığı ve bu sözü söyleyenlerin Hristiyan Araplar olduğu kanaatindedir. Buna göre âyette geçen îmân, *inanmak* anlamında değil *güvenmek* anlamındadır. Çünkü inanmak anlamında gelseydi ba harf-i ceri ile geçişli olması gerekirdi. Hâlbuki lâm harf-i ceri ile geçişli olmuştur. Buna göre âyet “yahudi olmayandan başkasına inanmayın” değil “sizin dininize uymayandan başkasına güvenmeyin, onlara sır vermeyin” anlamındadır. Cumhur, “إِنَّ الْهُدَىٰ” kelimesindeki “أَنَّ” ifadesini “أَنَّ”i masdariyye kabul etmiştir. “إِنَّ الْهُدَىٰ” cümlesi, ara cümledir (cümle-i i’tirâziyye). Buna göre âyetin tam anlamı şudur: “Sizin dininize tâbi olandan başkasına güvenmeyin -de ki hidâyet, Allah'ın hidâyetidir; hidâyet sizin dininize uymağa bağlı değildir. İnsanların doğru yolu bulmak için mutlaka sizin dininize uyması gerekmez. Birine, size verilen o hidâyet gibi bir hidâyet verilmesinden, yâhut doğruyu söylediğiniz kimselerin, bu sözlerinizi Rabbinizin huzurunda sizin aleyhinize kullanacaklarından ötürü mü (böyle söylüyorsunuz)?”¹²⁰

Görüldüğü üzere müfessirlerin açıklamaları özellikle “وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ” ve “دِينَكُمْ” âyeti üzerinde yoğunlaşmış; âyetteki fiille ilgili açıklamalar ise genel olarak *tasdik etmek*, *ikrâr ve itirâf etmek* ve *güvenmek* anlamları çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Bu arada yukarıdaki âyetlerde fiille ilgili edebî sanatlardan da söz edilmiştir. Ebû Hayyân'ın zikrettiğine göre “أَمِنُوا” ve “آمِنُوا” kelimelerinde iki fiil geçmesi bakımından tecnîs-i mümâsile (التَّجْنِيسُ الْمُمَاسِلُ) ve tekrâr sanatı vardır (“أَمِنُوا” ve “آمِنُوا”, “يُؤْتَى” ve “يُؤْتَى”, “أَنْ يُؤْتَى” ve “أَنْ يُؤْتَى”, “إِنَّ الْفَضْلَ” ve “دُرُ الْفَضْلَ” kelimelerinde de).

¹¹⁷ el-Alûsî, *Rûhû'l-Me'ânî*, c. I, s. 201.

¹¹⁸ “وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ” kısmının önceki cümleye mâtûf olmasıyla birlikte “إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ” kısmının istisnâ-i munkatî olduğu da belirtilmiştir (Behcet ‘Abdulvâhid Sâlih, *el-İ'râbu'l-Mufasssal*, c. II, s. 83).

¹¹⁹ Âyetin özellikle “أَنْ يُؤْتَى” kısmından itibaren kelime ve cümle yapıları (âyette takdim-tehirin bulunması, “أَنْ يُؤْتَى” kelimesinin İbn Kesîr kırâatine göre istifham ile okunması, öncesiyle müteallak olmadığına bu ifadenin başında takdiri harf ve kelimelerin bulunması...), anlamları hakkında geniş bilgi için bakınız: el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, c. II, ss. 338-341; Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. I, s. 421; es-Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, c. I, s. 223; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, c. III, ss. 212-218.

¹²⁰ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, c. II, ss. 60-64.

Resûlü'ne îmân çağrısıdır. İkincisi, dil ucuyla îmân eden münafıklar için kalpten îmân etmeleri çağrısıdır. Çünkü münafıklar inanmış gibi görünmektedirler; ancak kalben inkâr etmektedirler. Nitekim hemen akabindeki âyetlerde de geçtiği üzere konu münafıklardır. Üçüncü görüşe göre mü'minler için îmânlarında sebat etme çağrısı yapılmaktadır. Yani buradaki emir, *îmân üzere devam ediniz* (*دَاوُمُوا عَلَيَّ* (*إِيمَانَكُمْ*) anlamındadır.¹²⁵

Ebû'l-Ferac İbnu'l-Cevzî, âyetteki hitaba ilişkin “ *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَعْمَلُوا* ” ikrar edin, amel edin ve inanın, şeklinde bir anlam zikretmiştir.¹²⁶ Bu tefsîre göre hitap, inandığını kalp ile tasdik etmeksizin sadece dil ile söyleyenlerdir. Böyle kimseler kalben inanmalı ve sâlih amel işlemelidirler.

Fahreddîn Râzî, âyetin zâhirince, îmân edenlere tekrar îmân etme çağrısı yapıldığı gibi anlaşılrsa da, aslında böyle olmadığını belirtmekte ve buna ilişkin izahlara âyetteki hitabın muhâtapları bakımından- iki görüş temelinde yer vermektedir. Yani âyetteki muhâtaplar, birinci görüşe göre mü'minlerdir (ki bu görüşün beş farklı izahı vardır); ikinci görüşe göre ise mü'minlerin dışındaki inanç gruplarıdır (yahudiler¹²⁷ ve hıristiyanlar, münafıklar ve müşriklerdir). Râzî, *mü'min* lafzının mutlak olarak kullanımının *müslüman* anlamını içermesi sebebiyle çoğunluğun birinci görüşü tercih ettiğini ifade etmektedir.¹²⁸

Allah'ın mü'min kullarına tüm unsurlarıyla bir bütün olarak îmâna girmeyi emrettiğini belirten İbn Kesîr, buradaki emrin îmân edenlere tekrar îmân etmeleri mânâsında değil, îmânın kâmiliyeti, ikrârı, sabitliği ve devamlılığı anlamında olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki âyetteki mânâ, aynen her namazda okunan ve yolun aydınlatılması, hidâyetin arttırılması ve devamlılığı anlamına gelen “ *أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* ”/ *Bizi sırât-ı müstaqîm üzere sâbit kıl.*”¹²⁹ âyetinde olduğu gibidir. Yine “ *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَأَمِنُوا بِرَسُولِهِ* ”/ *Ey îmân edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve Resûlü'ne îmân edin.*”¹³⁰ âyetinde geçtiği gibi Allah, kendisine ve Resûlü'ne îmânı emretmiştir.¹³¹ Dolayısıyla İbn Kesîr'e göre hitap mü'minler içindir ve muhâtap da mü'minlerdir.

Bu âyette; inancın şeklini ve konusunu doğru olarak belirleyebilmek için ihtiyaç duyulan bir bilgi kaynağı olarak vahiyle muteber bir îmânın nitelik ve niceliğinin açıklandığı da belirtilmiştir. Buna göre îmân etmek isteyen kimselerin îmân etmek durumunda olduğu hususlar -Allah'a, meleklerle, Kur'ân-ı Kerim'e, peygamberlere kitapların indirildiğine, Hz. Peygamber (a.s.)'a, tüm peygamberlere ve âhiret gününe îmân- sayılmaktadır. Bunlardan birisine bile îmân etmeyen ve inkâr eden kimsenin îmânı muteber değildir, böyle inkârcı kimse hak dinden sapmıştır demektir.¹³²

¹²⁵ el-Mâverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, c. I, s. 536. Ayrıca ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve l'râbuh*, c. II, s. 119; es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, c. III, s. 401-402; Ebu'l-Ferac İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, c. I, s. 485; İbn Cuzeyy, *et-Teshîl*, c. I, s. 213.

¹²⁶ Ebu'l-Ferac İbnu'l-Cevzî, *Nuzhe*, s. 146.

¹²⁷ Bu âyetin 'Abdullâh b. Selâm gibi müslüman olan yahudiler hakkında indirildiği de rivâyet edilmektedir: Onlar Hz. Peygamber (a.s.)'a gelerek kendisine, Kur'ân'a, Tevrât'a, Hz. Mûsâ'ya ve 'Uzeyr'e îmân ettiklerini bunun dışındaki kitapları ve peygamberleri ise inkâr ettiklerini söylemişlerdir. Hz. Peygamber (a.s.), bilakis Allâh'a, peygamberlerine, Muhammed (a.s.)'a, Kur'ân'a ve öncesindeki her kitaba îmân etmeleri gerektiğini bildirmiştir. Onların bunu yapmayacaklarını belirtmeleri üzerine söz konusu âyet nâzil olmuştur. Sonra her biri îmân etmiştir (el-Begâvî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, c. I, s. 712; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. XI, s. 242, 243).

¹²⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. XI, s. 242, 243.

¹²⁹ Fâtîha 1/6.

¹³⁰ Hadîd 57/28.

¹³¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, c. I, s. 579.

¹³² Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, c. II, s. 160, 161.

Netice itibariyle âyetteki hitapla ilgili iki muhâtap kitlesi (mü'minler ve kitap ehli) esas alınmış ve izahlar bu iki kitleye yönelik hitap çerçevesinde farklı bakış açılarına göre gerçekleştirilmiştir.

VI- En'âm Sûresi Seksen Bir ve Seksen İkinci Âyette İmân-Güven İlişkisi

وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ
Hem siz, hakkında size delil indirmediği şeyleri Allah'a ortak koştuğunuz halde korkmuyorsunuz da, ben nasıl ortak koştuğunuz şeylerden korkarım!' Şimdi, biliyorsanız (söyleyin), iki gruptan hangisi (tek Allah'a inananlar mı, yoksa Allah'a ortak koşanlar mı?) güvende olmaya daha lâyıktır? İmân edip de imânlarına herhangi bir zulmü karıştırmayanlar; işte güven onlarıdır ve doğru yolu bulanlar da onlardır."¹³³

Yukarıdaki iki âyette "أَمْثُوا/E-M-N" kökünden müştak kelimeler (أَمْثُوا, ایمان ve الأَمْنُ iki defa) dört yerde geçmekte; *imân*, *güven* (emn) ve zıt anlamlısı *korku* (havf) ifadeleri birlikte yer almakta; böylece güvene ulaşma şartının imâna bağlılığı bildirilmektedir.

Müfessirler özellikle ikinci âyete ilişkin; Hz. İbrâhim (a.s.)'la ilgili kıssa içerisindeki bu âyetin mânâsının hususi mi (Hz. İbrâhim ile tartışan kavmi ya da sahâbiler hakkında mı), yoksa umumi mi olduğunu beyân etmişler; *güven içinde olma ve hidâyete ulaşmanın, imân eden ve imânlarına herhangi bir zulmü karıştırmayanlara aidiyeti* konusunu açıklamışlardır. Buradaki imâna karıştırılmayan zulmün, hususen *şirk* ve *küfr*, mutlak anlamda da her türlü *zulüm* olarak tefsiri söz konusudur. Nitekim âyetin kapsamına girme endişesi taşıyan sahâbiler Hz. Peygamber (a.s.), Lokmân (a.s.)'ın oğluna nasihatinde geçen "لَا تَشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ/Allah'a *şirk* koşma, Şüphesiz ki *şirk* çok büyük bir zulümdür" âyetiyle¹³⁴ tefsir etmiştir.¹³⁵ Dolayısıyla âyette dünyevî ve uhrevî güvene ulaşmayı sağlayan tevhide ve imâna zarar veren, itikadı bozan *şirk* ve *küfür* gibi zulüm kapsamına giren durumlardan uzak durulması gerektiği vurgulanmaktadır. "فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ" âyetindeki tek soruda ise inkâr ve takrîr bir aradadır. Yani güvende olmayı hak eden kâfirler değil mü'minlerdir.¹³⁶

VII- "Âmene" Fiilinin Farklı Formlarla Geçtiği Tevbe Sûresi Altmış Birinci Âyet

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤَدُّونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَذُنٌ فَلْأَذُنِ خَيْرٌ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ
Yine onlar içinde öyleleri vardır ki peygamberi incitiyorlar ve 'O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır' diyorlar. De ki: 'O sizin için bir hayır kulağıdır ki Allah'a imân eder, mü'minlere inanır/güvenir. Ve o imân edenleriniz için bir rahmettir. Allah'ın Resûlü'nü incitenler için ise elîm bir azap vardır.'¹³⁷

¹³³ En'âm 6/81, 82.

¹³⁴ Lokmân 31/13.

¹³⁵ Âyetin tefsiri hakkında bakınız: et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XI, ss. 490-504; el-Mâverdî, 'Alî b. Muhammed, *Tefsîru'l-Mâverdî-en-Nuketu ve'l-Uyûn*, (Ta'lik: 'Abdulmaksûd b. 'Abdirrahîm), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye-Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut tarihsiz, c. II, ss. 137-139; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. XIII, s. 49; es-Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, (Tahkîk: 'Abdullâh b. 'Abdilmuhsin et-Turkî), Merkezu Hecc, Birinci Baskı, Kahire 1424/2003, c. VI, ss. 115-120.

¹³⁶ ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, c. II, s. 344.

¹³⁷ Tevbe 9/61.

Münafıkların söz, tavır ve davranışlarına karşın Hz. Peygamber (a.s.)'i konu edinen âyette; “أَمَّنْ” fiili mutlak olarak, muzarisi “يُؤْمِنُ” fiili ba harf-i ceri ve lâm harf-i ceri ile birlikte gelmekte yani her üç kullanım şekli de bir arada yer almaktadır.

Genelde müfessirler âyetteki “يُؤْمِنُ” fiilini sözlük anlamıyla (tasdik) açıklamışlardır. Meselâ Ferrâ, âyetteki “يُؤْمِنُ بِاللَّهِ” ifadesini *Allah'ı tasdik eder* (يُصَدِّقُ بِاللَّهِ); “يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ” ifadesini ise *mü'minleri tasdik eder* (يُصَدِّقُ الْمُؤْمِنِينَ) şeklinde tefsîr etmiştir. İkinci âyetteki kullanımın bir benzeri “لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَزْهَبُونَ” âyetinde de vardır ki “يَزْهَبُونَ رَبِّهِمْ” anlamındadır.¹³⁸ Âyette mü'minler hakkında gelen fiilin, *tasdik*in yanı sıra *güvenme* (ثِقَة) anlamının da mümkün olduğu belirtilmiştir.¹³⁹

Mâturîdî'nin izahına göre âyetteki “يُؤْمِنُ بِاللَّهِ” ifadesi, “Allah'ın kendisine indirdiği âyetler hakkında Allah'ı tasdik eder (يُصَدِّقُ بِاللَّهِ بِمَا يَنْزِلُ عَلَيْهِ مِنْ آيَاتِهِ)” mânâsındadır. “يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ” ifadesi ise şu anlamdadır: “Mü'minlerin aralarında gerçekleşen hukukları, ırzları ve mallarına dair şahitlikleri ve yeminleri gibi hususlarda onları tasdik eder”. Her iki ifade için şu anlamlar da muhtemeldir: “يُؤْمِنُ بِاللَّهِ”: Allah'a îmân eder ve münafıkların sırları, gizliden gizliye ona kurdukları tuzaklar ve hileler hakkında verdiği haberlerde O'nu tasdik eder. “يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ”: 1. Kendisine karşı yapılan saldırı gibi hususlara ilişkin münafıklardan getirdikleri haberlerde mü'minleri tasdik eder. 2. Âhirette peygamber gönderilen toplumların ve gönderilen peygamberlerin sorgulanacaklarını bildiren âyette geçtiği gibi¹⁴⁰ Hz. Peygamber (a.s.)'in tebliğiyle ilgili olarak mü'minlerin âhirette onun lehine yaptıkları şahitliklerini tasdik eder. 3. Müşriklerin tevbe etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri halinde din kardeşliğini hak edeceklerini bildiren âyette geçtiği gibi,¹⁴¹ din kardeşliğine dair aralarında gerçekleşen şeylerde mü'minlere inanır. Ayrıca âyetin sonundaki “وَرَحْمَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ” ifadesine göre de Hz. Peygamber (a.s.) mü'minlere rahmettir; çünkü onların küfürden îmâna ve helâkten necata ulaşarak kurtulmalarına çalışmıştır, dünyadaki îmânlarına karşılık âhirette onlara şefaât edecektir.¹⁴²

Taberî, öncelikle âyetteki “يُؤْمِنُ بِاللَّهِ” ifadesini “Hz. Peygamber (a.s.)'in, Allah'ın birliğini ve onun hiçbir şerikinin olmadığını tasdik etmesi”; “يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ” ifadesini ise “onun kâfirleri ve münafıkları değil mü'minleri tasdik etmesi” şeklindeki izaha yer vermiştir. Âyeti siyakınca tefsîr eden Taberî'nin izahına göre burada münafıklarca ortaya atılan ‘O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır’ şeklindeki iddia ve iftiraya karşı Allah'ın bir tehzibi bulunmaktadır. Zira vahiyle sabittir ki Hz. Peygamber (a.s.) hayra kulak verir, münafıkları ve inkârcı kâfirleri değil Allah'ı, O'ndan geleni ve mü'minleri tasdik eder.¹⁴³

Âyetteki “يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ” ifadesiyle ilgili olarak; Taberî de dâhil Mekkî b. Ebî Tâlib ve İbn 'Atyye ve Kurtubî gibi müfessirler, izahlarını lâm harf-i ceri üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Adı geçen müfessirler genel olarak lâmin zâid (اللام زائدة)¹⁴⁴ olduğunu; “أَمَّنْتُ لَهُ” ile “أَمَّنْتَهُ” ifadelerinin aynı mânâyâ -yani onu tasdik

¹³⁸ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. I, s. 444.

¹³⁹ Ebû 'Alî el-Fârisî, *el-Hucce*, c. I, s. 271, c. III, s. 140.

¹⁴⁰ A'râf 7/6.

¹⁴¹ Tevbe 9/11.

¹⁴² el-Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, (Tahkik: Ertuğrul Boynukalın), c. VI, s. 397, 398.

¹⁴³ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XIV, s. 327.

¹⁴⁴ Zerkeşî, çoğu âlimin *zâid* (ziyâde) ifadesini Kur'ân-ı Kerim hakkında kullanmayı uygun bulmadıklarını ve bunun yerine *tekîd* (التأكيد), *sılâ* (الصلة) ve *mughâm* (المقحم) gibi isimleri tercih ettiklerini belirtmiştir (ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, c. I, s. 432; es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. III, s. 70). Zâid harflerin cümleye katkısı, sayıları ve Kur'ân'da

ettim (صَدَّقْتَهُ)- geldiğini belirtmişler ve Araplarca bu tür kullanımların bulunduğunu başka misallerle¹⁴⁵ de anlatmışlardır.¹⁴⁶ “وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ” ifadesindeki lâm, -Müberred (ö. 286/900)’den nakledilen bir görüşe göre-, fiilin masdarına mütealliktir. Anlam sanki şöyledir: “إِيمَانُهُ لِلْمُؤْمِنِينَ” yani onun tasdiki mü’minleredir; kâfirlere değildir (لَا لِلْكَفَّارِ).¹⁴⁷ İbn ‘Atıyye’nin kanaatine göre âyette lâm ile birlikte yer alan bu ifadenin zımında ba harf-i ceri bulunmaktadır. Buna göre mânâ şöyledir: *Getirdikleri haberler hakkında mü’minleri tasdik eder* (وَيُصَدِّقُ لِلْمُؤْمِنِينَ بِمَا يُخْبِرُونَهُ).¹⁴⁸ Kurtubî’nin bir başka izahınca da lâm, mânâyı pekiştirmek için (يَكُونُ مَحْمُولًا عَلَى الْمَعْنَى) gelmiştir. “يُصَدِّقُ” mânâsına gelen “يُؤْمِنُ” fiili “مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ” âyetinde¹⁴⁹ geçtiği gibi- lâm ile müteaddî yapılmıştır.¹⁵⁰

İbn Abbas’tan “وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ” ifadesinin *mü’minleri tasdik eder* (يُصَدِّقُ) şeklindeki izahını zikreden Cessâs, buradaki lâm harfi bağlamında önemli bir hükümü belirtir. Cessâs’ın zikrettiği görüşe göre burada lâm, tasdik îmânı (إِيمَانِ) ile güven/emân îmânını (إِيمَانِ الْأَمَانِ) birbirinden ayırmak içindir (الْفَرْقِ). Cessâs âyetteki ifadenin -benzer âyetlerde geçtiği gibi-¹⁵¹ *tasdik* anlamına geldiği ve kendisine verdikleri haberler hususunda Hz. Peygamber’in mü’minleri tasdiklediğine dair Allah’ın nebisi hakkında bildirdiği hususlara ilişkin haber-i vâhidin kabulünde bunu delil olarak kullananlar vardır. Bu durum, onun muâmelâta dair aldığı haberlerdedir. Dini meselelerde ve şer’î hükümlerde Hz. Peygamber (a.s.) herhangi kimseden bir şey duymaya muhtaç değildir. Çünkü herkes hükümleri ondan almaktadır ve tüm bu hususlarda ona uymaktadır.¹⁵²

Zemahşerî konuya ilişkin şöyle bir soru sormuştur: Niçin îmân fiili, Allah hakkında ba harf-i ceri ile mü’minler hakkında ise lâm harfi ceri ile müteaddî kılınmıştır? Zemahşerî’nin soruya verdiği cevabı şöyle ifade edebiliriz: İmânın Allah hakkında ba harf-i ceri ile müteaddî kılınmasından maksat, küfrün zıddı olan tasdiktir. Mü’minler için lâm harf-i ceri ile kullanılmasının maksadı ise mü’minlerin Hz. Peygamber (a.s.) nezdinde sâdıklar olmaları sebebiyle, onun onlara kulak verip dinlemesi (قَصْدُ السَّمَاعِ) ve sözlerinin hakkını teslim etmesi ve onları tasdik etmesidir (أَنْ يُسَلَّمَ لَهُمْ مَا يَقُولُونَ وَيُصَدِّقُهُ). Nitekim başka âyetlerde de¹⁵³ bu mânâda kullanımlar gelmiştir.¹⁵⁴

Âyette fiilin üçlü kullanımına dikkat çeken Fahreddîn Râzî, Hz. Peygamber (a.s.)’ın “hayır kulağı” olması bağlamında konuya ilişkin şu izahı yapmaktadır: Âyetteki “يُؤْمِنُ بِاللَّهِ” ifadesine göre Hz. Peygamber (a.s.) Allah’a îmân eder. Çünkü Allah’a îmân eden her kişi O’ndan korkar. Allah’tan korkan kişi ise bâtila kulak vermez. Âyetteki “وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ” ifadesinin anlamı, “يُسَلِّمُ” demektir. Yani mü’minlerin muvafık kaldıkları bir konuda onların sözlerine hak verir, onlara inanır, anlamındadır. Burada Râzî, Zemahşerî gibi aynı

kullanımlarına dair bilgi için bakınız: Yüksel, Ahmet, “Dilbilim Açısından Kur’ân’da Zâid Harfler”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 17, sayı: 3, 2004, ss. 171-183.

¹⁴⁵ Misal olarak “زَيْدٌ لَكُمْ” (Neml 27/72) ve “لِرَبِّهِمْ يَزْهَبُونَ” (A’râf 7/154) âyetleri verilmiştir.

¹⁴⁶ et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XIV, s. 327; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî’n-Nihâye*, c. IV, s. 3051.

¹⁴⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûğî’n-Nihâye*, c. IV, s. 3051; İbn ‘Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, c. III, s. 53; el-Kurtubî, *el-Câmi’*, c. VIII, s. 193.

¹⁴⁸ İbn ‘Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, c. III, s. 53.

¹⁴⁹ Mâide 5/46.

¹⁵⁰ el-Kurtubî, *el-Câmi’*, c. VIII, s. 193.

¹⁵¹ Tevbe 9/94; Yûsuf 12/17.

¹⁵² el-Cessâs, Ebû Zekeriyâ Ahmed b. Ali, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, (Tahkîk: ‘Abdusselâm Muhammed ‘Alî Şâhin), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1415/1995, c. III, s. 182.

¹⁵³ Zemahşerî’nin belirttiği âyetler şunlardır: Yûnus 10/83; Yûsuf 12/17; Şu’arâ 26/49, 111.

¹⁵⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 285.

soruyu sorarak cevabını vermiştir. Şöyle ki: Âyetteki “وَرَحْمَةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ” kısmında da hayırlı olma durumunu gerektiren bir mânâ söz konusudur. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.), mü’minlerin işlerini zâhirlerine göre icra etmektedir, asla onların işlerinin iç yüzlerini ve sırlarını araştırma gibi bir çaba içine girmemiştir. O halde bu vasfa sahip her kişinin “hayırlı kulak” olması gerekir. Allah Hz. Peygamber (a.s.)’in hayrın ve rahmetin bir sebebi olduğunu beyân ettiğine göre, artık ona eziyet eden kimseye elim azap vacip hale gelir. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.), münafıkların son derece kötülük ve rezillik içinde bulunmalarına rağmen hayrın ve rahmetin onlara ulaşması için gayret gösterip çabalıyor idi. Fakat onlar, Hz. Peygamber (a.s.)’in iyiliğine kötülükle, getirdiği hayırlara da şerhlerle karşılık veriyorlardı. Şüphesiz ki onlar Allah’ın şiddetli azabını hak etmişlerdir.¹⁵⁵

Elmalılı, “Allah’a îmân eder ve mü’minlere inanır” diyerek ba ile kullanılan birinci fiilin îmân-ı şer’î; lâm ile kullanılan ikinci fiilin îmân-ı lugavî olduğunu ve aralarında farkın bulunduğu belirtir. Buna göre âyet, Hz. Peygamber Allah’a îmân ettiğinden yemini dinler ve mü’minleri tasdik eder, anlamındadır. Âyetin “*Ve o îmân edenleriniz için bir rahmettir.*” kısmında konu edilen Hz. Peygamber’in rahmet olması da şu mânâyâ gelir: Hz. Peygamber, onların açıkladıkları îmânı reddetmez, kabul eder. Onun kabul etmesi ise hakikaten mü’minlere olduğu gibi inanarak değildir. Sırf merhameti ve acımasındandır. Sırlarını açığa vurmamak ve ayıplarını örtmek suretiyledir.¹⁵⁶

Görüldüğü gibi “آمَنَ” fiilinin üç kullanım şeklinin bir arada yer aldığı âyet hakkında; müfessirler dikkat çekici izahlar yapmışlar; özellikle her iki harf-i cerle ilgili olarak *tasdik etme* anlamı temelinde ba harf-i ceri ile lâm harf-i cerinin birbirinden farklı maksatlarla yer aldığı yönünde açıklamalarını sürdürmüşlerdir.

VIII- Kureyş Sûresi Dördüncü Âyetinde “Âmene” Fiili

Kur’ân’da bu fiil ile Allah’ın “maddi-manevi güvene kavuşturması” şu âyette konu edilmektedir:

“الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ”/Öyleyse kendilerini açken doyuran ve korku içindeyken güvene kavuşturan Rabbine kulluk etsinler.”¹⁵⁷ Kureyş sûresindeki bu âyette, “آمَنَ” fiili ile zıt anlamlısı olan “خَوْفٍ” kelimeleri birlikte geçmektedir. Bu âyetteki maksada ilişkin çeşitli izahlar yapılmıştır. Genel olarak âyette Kureyş’in, güvenli şehir olan Mekke’de¹⁵⁸ ve yolculukları sırasında emniyet ve güven içinde bulunmaları konu edilmektedir. Âyeti bu yönüyle Allah’ın vahdâniyetine delâleti bağlamında izah eden Zeccâc, Mekke’li müşriklerin, hiçbir zirai faaliyetin yapılmadığı bu yerde güven içinde yaşamalarına rağmen emniyet ve güven nimetini veren Allah’a karşı nankörlük edip putlara taptıklarını belirtmiştir.¹⁵⁹

Fahreddin Râzî’nin âyete dair “آمَنَ” fiilini de kapsayan izahları oldukça dikkat çekicidir. Âyetin birbirinden farklı tefsirinin bulunduğunu belirten Râzî’nin özellikle son iki yönden izahını burada zikretmek gerekir. Buna göre “آمَنَ” fiili, bir başka âyette de geçtiği üzere¹⁶⁰ Allah’ın Mekke ve etrafını emniyet ve güven yeri kılması sebebiyle Mekkelileri gerek seferde gerekse hazarda emniyet ve güvene ulaştırması, onları ashâb-ı filin saldırısından, cüzam hastalığından, hilafetin kendilerinin dışında olması korkusundan emin kılması gibi anlamları bulunmaktadır. Bir başka anlam ise şudur: Allah’ın Mekkelileri

¹⁵⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. XVI, s. 90.

¹⁵⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. IV, s. 2584.

¹⁵⁷ Kureyş 106/4.

¹⁵⁸ Mekke’nin ve Kâbe’nin bu vasfıyla ilgili âyetler için bakınız: Bakara 2/125, 126; İbrâhîm 14/35; Kasas 28/57; Ankebût 29/67; Tîn 95/3.

¹⁵⁹ ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbuh*, c. V, s. 365, 366.

¹⁶⁰ Ankebût 29/67.

İslâm'la îmâna/güvene ulaştırmasıdır (أَمَّنَهُم بِالْإِسْلَامِ). Zira Mekkeliler İslâm'dan önce buldukları din (küfr) hakkında düşünüyorlar, mensubu buldukları dinlerinin sıkıntılı durumunu biliyorlar ancak ne var ki sıkıca sarılmayı gerektiren dini tanıyıp bilmiyorlardı. Nihai olarak, onları cehalet açlığından vahiy taamıyla doyurmuş dalâlet korkusundan hidâyet beyânıyla onları îmâna/emniyete kavuşturmuş ve sanki şöyle buyurmuştur: “Ey Ehl-i Mekke! Siz Muhammed (a.s.) gönderilmeden önce Arapların cahilleri ve kaba saba insanları, diye isimlendirilmiştiniz; sizinle tartışanlar ise ehl-i kitap diye isimlendirilmişlerdi. Sonra vahyi nebinize indirdim ve kitabı ve hikmeti size öğrettim. Artık şimdi siz ehl-i ilm ve Kur'ân, diye isimlendirilir oldunuz. Onlar ise cahil yahudiler ve huristiyanlar diye isimlendiriliyorlar. O halde beden gıdası olan maddi doyurma şükürü gerektirirken; ruhun gıdası olan manevi doyurma, şükürü gerektirmez mi?”¹⁶¹

İbn Kesîr ise şu hususa dikkat çekmiştir: Âyetin hemen öncesindeki emirde de geçtiği üzere yalnızca O'na ibadet etmek ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak gerekir. Böylece bu emre uyan kişi, hem dünya hem de âhiret emânını yani emniyet ve güvenini bir arada toplamış olacaktır. İsyân eden kişi ise aynen başka âyetlerde geçtiği¹⁶² gibi bu iki emniyet ve güven halinden uzak hale gelecektir.¹⁶³

Buradaki izahlardan da anlaşılacağı üzere âyet, “أَمَّنَ” fiili temelinde çok yönlü ve kapsamlı hususu oldukça veciz bir ifadeyle haber vermiştir. Yani âyet, Mekkeliler özelinde insanlara maddî ve manevî güven (îmân) nimetini verenin Allah olduğu ve ancak bu nimet sayesinde dünyevî ve uhrevî güvene ulaşmanın mümkün oluşunu bildirmiştir.

IX- Sonuç

Kur'ân'da geçen “أَمَّنَ/Âmene” fiili ve müştaklarının ele alındığı bu çalışmada; öncelikle konuya dair genel bir tablo sergilenmiş, ardından fiilin geçtiği dokuz âyetin dilbilimsel tefsîr yönünden incelemesi yapılmış ve şu bulgular elde edilmiştir:

“أَمَّنَ/E-M-N” kökü müştakları Kur'ân'da sekiz yüz yetmiş dokuz yerde geçmekte ve “Bir kişiye ya da bir varlığa gönül huzuruyla güvenmek” şeklinde esas anlam içermektedir. Âyetlerde geçen “E-M-N” kökü müştakları için esas anlam diye belirttiğimiz “güvenmek” etrafında oluşan bir semantik alan da söz konusudur. Bu alan içerisinde *îmân*, *emîn*, *mü'min* ve *emânet* gibi dînî ve ahlâkî boyut kazanan birçok kelime ve kavram yer almaktadır.

“Âmene” fiili ise harf-i cersiz olarak ya da “lâm” ve “ba” harf-i cerleriyle birlikte gelebilmekte ve âyetlerde toplam sekiz yüz on iki yerde geçmektedir. Bu sayıdan da anlaşılacağı üzere, fiil Kur'ân'da kapsamlı bir kullanıma sahiptir. Elbette İslâm Dini'nin temel dinamiklerinin ilkini tevhîd inancının oluşturması ve tevhîd inancını da öncelikle “Âmene” fiili ve müştaklarının ifade etmesi, bu durumun başlıca sebeplerindendir. Diğer taraftan fiili izah eden tasdik, itmi'nân, ikrâr, itirâf, izhârü'l-îmân, ihbâru'l-îmân gibi çok sayıda kelime ve terkip bulunmaktadır.

“Âmene” fiilinin geçtiği bazı âyetler; özellikle kelime ve cümle yapısı temelinde içerdiği birtakım özellikler açısından geniş izahlara konu olmuştur. (Aynı kökten müştak birden fazla kelimenin birlikte yer alması, fiilin lâzım/geçişsiz veya müteaddî/geçişli olarak kullanımı, aynı âyette iki harf-i cerle birlikte yer alması, harf-i cerli/harf-i cersiz içerdiği anlamlar gibi). Söz konusu

¹⁶¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c. XXXII, s. 299, 300.

¹⁶² Nahl 16/112-113.

¹⁶³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, c. IV, s. 592.

izahlar açısından öne çıkan âyetler arasında, bazı klasik tefsir kaynaklarında “tefsiri en zor” âyetler kategorisinde görülen Âl-i ‘İmrân sûresinin yetmiş üçüncü âyetini söyleyebiliriz. Hem “Âmene” fiili hem de lâm harf-i cerinin yer aldığı bu âyette, fiilin müteaddiliği, lâm harf-i cerinin tazmîn anlamı içerip içermediği, fiile mi yoksa mef’ûle mi mütallak olduğu, bundan da öte fiilin mahzuf bir ba harf-i cerine mütallik olup olmadığı gibi pek çok husus izah edilmiştir. İzahlar ise fiilin içerdiği özellikle *tasdik*, *ikrâr* ve *güven* anlamları etrafında gerçekleşmiştir. Bu âyetle ilgili klasik kaynaklardaki ilk geniş izahı, tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû ‘Alî el-Fârisî yapmıştır. Onu müteâkiben Vâhidî, Râğıb el-İsfehânî, İbn ‘Atıyye, Fahreddîn Râzî, Kurtubî ve Semîn el-Halebî gibi müfessirler geniş izahlara yer vermişlerdir.

“آمن/Âmene” fiilinin geçtiği bazı âyetlerin oldukça dikkat çekici hususlar içerdiğini söyleyebiliriz. Bunlara misal olarak îmân edenlere hitap ile başlayıp tekrar îmân etmeleri emriyle devam eden (Nisâ’ 4/136), yine îmân edenlere hitap ile başlayıp “eğer mü’min iseniz” ifadesiyle sona eren (Bakara 2/278), aynı kökten müştak birden fazla kelime içeren (En’âm 6/82), iki farklı harf-i ceri alan (Tevbe 9/61), dünyevî ve uhrevî emniyet ve güven halini veciz bir ifadeyle haber veren (Kureyş 106/4) âyetleri zikredebiliriz.

Sonuç olarak birçok âyette geçen “Âmene” fiilinin “îmân etme” anlamının, oldukça kapsamlı bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Zira Allah’a, Hz. Peygamber (a.s.)’a ve itikad esaslarına îmân etmek ifadesi, kişinin bu sûretle îmân ettiklerine ve inandığı bu şeylerin hak olduğuna inanıp güvenmesi, böylece kendini dünyevî ve uhrevî huzur ve güvene ulaştırması gibi hayatî anlamlar barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

‘Abbâs Hasen, *en-Nahvu’l-Vâfi*, Dâru’l-Me‘ârif, Üçüncü Baskı, Mısır tarihsiz.

‘Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu‘cemu’l-Mufehres li Elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1408/1988.

‘Abdulğani ed-Dekar, *Mu‘cemu’n-Nahv*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1987.

Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, On Beşinci Baskı, Ankara 2008.

el-ALÛSÎ, Şihâbuddîn Mahmûd, *Rûhû’l-Me‘âni fî Tefsiri’l-Kur’âni’l-‘Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesâni*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut tarihsiz.

Âsım Efendi, Mütercim Ebu’l-Kemâl Ahmed, *Kâmûs Tercemesi*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1997.

el-Beğavî, Ebû Muhammed, *Me‘âlimu’t-Tenzîl fî Tefsiri’l-Kur’ân-Tefsîru’l-Beğavî*, (Tahkîk: ‘Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 1420.

Behcet ‘Abdulvâhid Sâlih, *el-Î‘râbu’l-Mufasssal li Kitâbillâhi’l-Murettel*, Dâru’l-Fikr, Birinci Baskı, 1413/1993.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur’ânı Kerim’in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul tarihsiz.

Bulut, Ali, *Kur’ân’da Emânet Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2000.

el-Cessâs, Ebû Zekeriyâ Ahmed b. Ali, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, (Tahkîk: ‘Abdusselâm Muhammed ‘Alî Şâhin), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1415/1995.

el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabîyye*, (Tahkîk: Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr), Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1990.

Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, (Naşiri: Mürşid Çantay), Elif Ofset, On Üçüncü Baskı, İstanbul 1404/1984.

Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv Edatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, On Sekizinci Baskı, İstanbul 2015.

ed-Dâmegânî, el-Huseyn b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur'an ev Islâhu'l-Vucûhi ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Tahkîk: 'Abdulazîz Seyyidulehl), Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Dördüncü Baskı, Beyrut 1983.

Duman, M. Zeki, *Beyânu'l-Hak (Kur'an-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsîri)*, Fecr Yayınları, Ankara 2006.

Ebû 'Alî el-Fârisî, *el-Hucce fi 'İleli'l-Kırââtî's-Sebî'*, (Tahkîk: 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avvad), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1428/2007.

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'an*, (Tahkîk: Muhammed 'Alî es-Sâbûnî), Câmî'atu Ummi'l-Kurâ, Birinci Baskı, Mekke 1409.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelusî, *el-Bahru'l-Muhît*, (Tahkîk: Sıdkî Muhammed Cemîl), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412/1992.

Ebû Hilâl el-Askerî, *Tashîhu'l-Vucûh ve Nezâir*, (Tahkîk: Muhammed 'Usmân), Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Birinci Baskı, Kahire 1428/2007.

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'an*, (Tahkîk: M. Fuad Sezgin), Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1381.

Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevî, *el-Kulliyât*, (Tahkîk: Adnan Dervîş-Muhammed el-Mısrî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1413/1993.

Ebu'l-Ferac İbnu'l-Cevzî, Cemaluddîn 'Abdurrahmân b. Ali, *Nuzhetu'l-A'yuni'n-Nevâzir fi'lmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*, (Tahkîk: Muhammed 'Abdulkerîm Kâzım er-Râzî), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1404/1984.

Ebu'l-Ferac İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, (Tahkîk: 'Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 1422.

Ebû's-Su'ûd, el-'İmâdî Muhammed, *Tefsîru Ebi's-Su'ûd İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hayât-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut tarihsiz.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Matbaai Ebi'z-Ziya, İstanbul 1935.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsîr*, (Türkçeye Çevirenler: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul 1420/1999.

el-Ezherî, Ebû Mansûr, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luğa*, Kahire 1967.

el-Ferâhidî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, (Tahkîk: Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Samrâî), Muessesetu'l-Âlemi li'l-Matbûât, Beyrut 1408/1988.

el-Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'an*, (Tahkîk: Komisyon), Dâru'l-Mısrîyye, Birinci Baskı, Mısır tarihsiz.

el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kub, *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Tahkîk: Muhammed 'Alî en-Neccâr), el-Meclisu'l-'A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kahire 1412/1992.

-----, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risâle, Sekizinci Baskı, Beyrut 1426/2005.

Gezgin, Ali Galip, *Tefsîrde Semantik Metod*, Rağbet Yayınları, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş İkinci Basım, İstanbul 2015.

el-Hatîb eş-Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed, *es-Sirâcu'l-Munîr*, Matba'atu Bûlâk (el-Emîriyye), Kahire 1285.

Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Altıncı Baskı, Ankara 2017.

İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed 'Abdulhakk, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Tahkîk: 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1422.

İbn Cuzeyy el-Kelbî, Ebu'l-Kâsım Muhammed, *et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl*, (Tashîh-Tahrîc: Muhammed Sâlim Hâşim), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1415/1995.

İbn Ebî Zemenîn, Ebû 'Abdillâh Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, (Tahkîk: Ebû 'Abdillâh Huseyn b. Ukkâşe, Muhammed b. Mustafâ el-Kenz), el-Fârûku'l-Hadîse, Birinci Baskı, Kahire 1423/2002.

İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, (Tahkîk: 'Abdusselâm Muhammed Hârun), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1392/1972.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1412/1992.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Fikr, Üçüncü Baskı, Beyrut 1414/1994.

İbn Sîde, Ebu'l-Huseyn 'Alî el-Endelusî, *el-Muhassas*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut tarihsiz.

İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr, Şemsuddîn, Muhammed, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-Kirâât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, İkinci Baskı, Beyrut 1420/2000.

İzutsu, Toshihiko, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, (Türkçesi: Selahaddin Ayaz), Pinar Yayınları, İstanbul 1984.

el-Kirmânî, Tâcu'l-Kurrâ', Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Hamze, *Ġarâibu't-Tefsîr ve 'Acâibu't-Te'vîl*, Dâru'l-Kible-Cidde, Muessesetu 'Ulûmi'l-Kur'ân-Beyrut tarihsiz.

Komisyon, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (Kılavuz Kitap), Kültür Bakanlığı Yayınları, Kaynak Eserler Dizisi/54, Ankara 1991.

el-Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabiyye, Üçüncü Baskı, Kahire 1387/1967.

Marulcu, Hasan Tevfik, *Kelâm'da Nazar ve Münâzara Âdâbı*, Dilruba Yayınları, Birinci Basım, Isparta 2018.

el-Mâturidî, Ebû Mansûr, Muhammed, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Mizan Yayınevi, İstanbul (cilt: II, Tahkîk: Ahmed Vanlıoğlu 2005-cilt: VI, Tahkîk: Ertuğrul Boynukalın 2006).

el-Mâverdî, 'Alî b. Muhammed, *Tefsîru'l-Mâverdî-en-Nuketü ve'l-Uyûn*, Ta'lik: 'Abdumaksûd b. 'Abdirrahîm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye-Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut tarihsiz.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed, *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye fî İlmi Me'âni'l-Kur'ân ve Tefsîrih ve Ahkâmih ve Cumelun min Funûni 'Ulûmih*, (Tahkîk: eş-Şâhid el-Buşeyhî ve diğerleri), Mecmû'atu Buhûsi'l-Kitâb ve's-Sunne-Câmi'atu's-Şârika, Birinci Baskı, 1429/2008.

Muhyiddîn ed-Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuh*, Dâru'l-İrşâd li's-Şuûni'l-Câmi'iyye, Üçüncü Baskı, Humus (Dâru'l-Yemâme-Dâru İbn Kesîr, Beyrut-Dımaşk) 1412/1992.

Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, (Tahkîk: 'Abdillâh Mahmûd Şehâte), Dâru İhyâi't-Turâs, Birinci Baskı, Beyrut 1423/2002.

en-Nisâbüri, Nizâmuddîn el-Huseyn, *Ġarâibu'l-Kur'ân ve Reġâibu'l-Furkân*, (Tahkîk: Zekeriyâ 'Umeyrât), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1416.

er-Râğıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn, *Tefsîru'r-Râğıb el-İsfehânî*, (Tahkîk ve Dirâse: 'Âdil b. 'Alî eş-Şidî), Dâru'l-Vatan, Birinci Baskı, Riyad 1424/2003.

-----, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, (Tahkîk: M. Seyyid Kîlânî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tarihsiz

er-Râzî, Fahrüddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed, *Mefâtihu'l-Ğayb-et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Üçüncü Baskı, Beyrut 1420.

es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed, *el-Keşf ve'l-Beyân el-Ma'rûf Tefsîru's-Sa'lebî*, (Tahkîk: Ebû Muhammed b. 'Âşûr), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Birinci Baskı, Beyrut 1422/2002.

es-Sâhib, İsmâil b. 'Abbâd, *el-Muhît fi'l-Luĝa*, (Tahkîk: Muhammed Hasan Âli Yâsin), Birinci Baskı, Beyrut 1414/1994.

es-Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Tefsîru's-Semerkindî (Bahru'l-'Ulûm)*, (Tahkîk: Muhibbuddîn Ebû Saîd), Dâru'l-Fikr, Birinci Baskı, Beyrut 1416/1996.

es-Semîn el-Halebî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed, *ed-Durru'l-Masûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, (Tahkîk: Ahmed Muhammed el-Harrât), Dâru'l-Kalem, Dimaşk tarihsiz.

es-Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, (Tahkîk: 'Abdullâh b. 'Abdilmuhsin et-Turkî), Merkezu Hecr, Birinci Baskı, Kahire 1424/2003.

-----, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Mâ'rife, yayın yeri yok, tarihsiz.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (Tahkîk-Tahrîc: Mahmûd Muhammed Şâkir-Ahmed Muhammed Şâkir), Mektebetu İbn Teymiyye, İkinci Baskı, Kahire tarihsiz.

et-Teftâzânî, Mes'ûd b. 'Umer, *Şerhu'l-Makâsıd*, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1409/1989.

el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen, 'Alî b. Ahmed, *et-Tefsîru'l-Basît*, (Tahkîk: Ahmed b. Muhammed b. Sâlih el-Hamâdî), Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Riyad 1430.

Yahyâ b. Sellâm, et-Teymî el-Basrî, *et-Tesârîf li Tefsîri'l-Kur'ân mimma's-Şebehet Esmâuh ve Tesarrafet Me'ânih*, (Tahkîk: Hind Şelebî), eş-Şirketu't-Tunisiyye, 1979.

Yıldırım, Celâl, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsîri*, Anadolu Yayınları-İzmir, Alemdar Ofset-İstanbul 1986.

Yüksel Ahmet, "Dilbilim Açısından Kur'ân'da Zâid Harfler", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 17, sayı: 3, 2004, ss. 171-183.

ez-Zebîdî, Muhibbuddîn Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (Tahkîk: 'Alî Şîrî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1414/1994.

ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, (Şerh ve Tahkîk: 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî), 'Âlemu'l-Kutub, Birinci Baskı, Beyrut 1408/1988.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd, *Esâsu'l-Belâĝa*, Dâru'l-Fikr, Üçüncü Baskı, Mısır 1985.

-----, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Üçüncü Baskı, Beyrut 1407.

ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed, *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (Tahkîk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), el-Mektebetu'l-Asriyye, İkinci Baskı, Beyrut tarihsiz.